

HEISZLER VILMOS

REVANSVÁGY ÉS REALITÁSÉRZÉK*

Albrecht főherceg hadseregszervezési és katonapolitikai nézetei 1866—1870 között

1866 fordulópontot jelent a Habsburg-monarchia külpolitikájában. Olaszország után Németországból is kiszorulva gyökeresen új feltételekhez kellett alkalmazkodnia a birodalom külpolitikai apparátusának. A kérdés az, hogy felismerték-e a politika irányítói az új szükségszerűségeket, s ha felismerték is, akartak, vagy tudtak-e egyáltalán alkalmazkodni ezekhez. A külpolitikai vere-ségek meggyengítették ugyan a politikai vezető réteg pozícióit, de hatalomvál-tásra nem került sor. A hadsereg továbbra is szilárdan dinasztikus irányítás alatt maradt, s sokan ebben a hadseregben látták egy aktív külpolitika egyik fő támaszát, sőt hajtóerejét is. A modern külpolitika fő dinamizáló tényezőjé-nek, a soknemzetiségű birodalom iránt pozitív beállítottságú nacionalizmusnak a hiányában a hadsereg jelentősége e szempontból is fokozottan megmutatko-zott.¹

A vontatottan haladó közép- és kelet-európai polgári átalakulás folyamatában a hadsereg, mint az állami erőszakszervezet egyik alapvető tényezője, különle-ges szerepet játszott; az államszervezetben betöltött funkciója saját összeté-telének osztályjellemzői alapján is a visszahúzó erők egyik fő bástyájává vált. Megtalálható ez a jellege Németországban, főleg Poroszországban, különösen pedig Ausztriában. A nagy próbatétel, 1848 pedig mindennél fényesebben mu-tatta a hadsereg óriási jelentőségét a birodalom régi keretek közötti tartása, s egyáltalán fenntartása szempontjából.² Ha nem is érthetünk egyet Allmayer-Beck felfogásával, aki a hadsereget par excellence konzervatív jellegűnek tart-jja a „kodikált magatartásformák” miatt,³ az osztrák hadsereg 1821-ben Ná-polyban, 1831-ben Közép-Itáliában, 1846-ban Galiciában, s 1848-ban is — ami-

* E tanulmány egy nagyobb munka részlete, mely az Osztrák—Magyar Monarchia katonai és külpolitikai veze-tésének kapcsolatát tárgyalja. A tanulmány fő forrásbázisát Albrecht főherceg Budapesten őrzött levéltára alkotja. A főherceg (1817—1895) elsősorban katonai pályát futott be. 1848-ban provokatív magatartásával a forradalom radika-lizálódását segítette. Pár hónapos visszavonulás után Radetzky itáliai seregében harcol a forradalom ellen. 1851-től 1860-ig ő az önkényuralmi rendszer magyarországi polgári és katonai kormányzója. 1860-tól ismét tisztán katonai megbízásokat kap: 1866-ban a győztes itáliai hadsereg parancsnoka, majd Benedek kudarcá után az egész haderő fő-parancsnoka. Fő törekvése ettől kezdve a hadsereg dinasztikus kézben való megtartása; elszánt harcot folytat minden haladó, vagy csak annak látszó gondolat ellen. 1869-től haláláig a közös hadsereg főfelügyelője. Reakciós nézeteit ke-mény makacssággal és — sajnos — meglehetősen eredményességgel igyekezett érvényesíteni. Nagy befolyása és a Mo-narchia életében betöltött kulcspozíciója miatt hagyatékával a magyar történettudománynak is érdemes foglalkoznia.

1 A levért 1848-as forradalmak utáni helyzetben a katonai-bürokratikus apparátus kiépítéséről és 60-as évek-beli túlsúlyáról lásd: *Lutz, H.: Von Königgrätz zum Zweibund. Aspekte europäischer Entscheidungen.* = *Historische Zeitschrift*, 217., 2. 1973. 353. o.

2 Ezt tejezi ki a költő Grillparzer a maga tömörségében Radetzkyhez intézett költeményében „In Deinem Lager war Österreich!”

3 *Allmayer-Beck, J. G.: Der Konservatismus in Österreich*, München, 1959. 14. o.

kor már belföldön kellett a forradalom ellen harcolni — a régi rendszer fő támaszának bizonyult. A hadsereg ilyen szereplését nemcsak az államrendszerben betöltött funkciója, hanem saját összetétele is magyarázza; tisztikarában, de főleg legfelső vezetésében a nemesi elem, sőt az arisztokrácia dominált. Az osztrák hadsereg vezetésének elemzése során⁴ kiderült, hogy a tábornoiki karban 1847-ben 7, 1859-ben 10, 1876-ban 52, 1897-ben 28⁰/₀-ot tettek ki a polgári elemek.⁵ Különösen figyelemre méltó ez akkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy a polgári elemek számarányának növekedésével inkább a polgári származásúak tudata, mint a hadsereg korábbi szelleme változott meg.

Külön vizsgálatot érdemel a tisztikar osztályösszetétele mellett nemzeti összetétele is. Közkeletű az irodalomban a hadsereg, s főleg a tisztikar „nemzetek felettiségéről” szóló tétel. Ez annyiban helytálló, hogy a hadsereg nem kötelezte el magát egyik nacionalizmus mellett sem. Nemzeti összetétele azonban sokatmondó; a német elem egyértelmű túlsúlya tűnik ki a tisztikar nemzeti összetételének vizsgálatakor, s feltűnően erős a nem ausztriai származású német tisztiek számaránya.⁶ Nem meglepő az ilyen osztály- és nemzeti alapokon álló hadsereg nagy szerepe az 1849 utáni neoabszolutista kísérletben. A szigorúan centralizált, feudális maradványokat konzerváló, az arisztokráciának politikai játéktérét nem engedő, de társadalmi állását garantáló, germanizáló államapparátus fő támasza, sőt egyes feladatainak közvetlen kivitelezője is lett. Nincs német nemzet-tudata, mégis német jellegű: így lehet talán legjobban jellemezni a hadsereg szellemi arculatát. Hiszen az a dinasztia, amelyhez hivatalos ideológiája kötötte, szintén német volt.⁷

Az osztály- és nemzeti adottságok merev alkalmazása gyakran tünteti fel a hadsereget monolitikus egységű, a társadalmi mozgósításoktól sterilen elzárkózó képződményként. Holott a hadsereg ügyei, főleg irányításának kérdései a polgári átalakulás megindulása óta a politikai harc tárgyát képezték⁸ másutt is. Így a porosz hadseregirányítás mindig szilárdan a dinasztia kezében maradt, a polgárságot reprezentáló törvényhozás, de még az államigazgatás egyéb szervei sem avatkozhattak be az uralkodó és a hadsereg között fenntartott közvetlen kapcsolatba.⁹

Hasonló tendenciának lehetünk tanúi Ausztriában is; a győztes ellenforradalom uralkodója közvetlenül magának tartotta fenn a hadsereg irányítását, még hadügyminisztériumot sem szerveztek. A tényleges irányítás Grünne főhadsegéd kezébe került, akinek 1859-es bukása után is megmaradt az új főhadsegéd, Folliot de Crenneville nagy szerepe. Az alkotmányos kísérletek megindulásával megindult a katonapolitikai háborúskodás, a harc azért, hogy a hadsereget kivonják a parlament, sőt még a felelős miniszter befolyása alól is. A különböző engedményekre kényszerülő feudális vezető réteg nem engedi ki kezéből a hadsereg irányítását, nem akarja a burzsoáziát közel engedni a hatalom ezen igen

4 Preradovich, M.: Die Führungschichten in Österreich und in Preussen. Wiesbaden 1955., nem teljesen megbízható ugyan, főleg erősen poroszbarát, kisméret nacionalista prekonceptiói miatt.

5 Preradovich: i. m. 56—57. o. pedig a polgársághoz tartozónak véli az új első generációs nemeseket is.

6 Lásd: Preradovich: i. m. 56—57. o.; a német származásúak aránya a tábornoiki karban az ausztriai és a „birodalmi” németek között így oszlott meg: 1847-ben 14:35, 1859-ben 15:52, 1878-ban 0,7:38, 1897-ben 11:35%. Megjegyzendő azonban, hogy a szerző előbb említett prekonceptiója itt érvényesül igazán; a dinasztiahoz tartozó főhercegeket birodalmi németeknek tekinti, apai ágon a Lotharingiai-házból való származásuk miatt. A németek nagy súlya azonban a középnemesi származásúak között is látszik. Handk P.: A dualizmus válságának problémái = Magyarország a Monarchiában. Budapest, 1976. 238—239. o. szerint 1867-ben a tisztikar 60%-a német származású.

7 Az „objektív” és a „szubjektív” faktorokon alapuló nacionalizmusok problémáját vizsgálja Dachs, A.: Die politische Haltung der am Österreichs Universitäten lehrenden Historikern. Salzburg, 1970. c. disszertációjának bevezetőjében. A tisztikar „nemzetileg hangsúlyozatlan németiségét” tárgyalja Lentze, N.: Die Problematik der Föderalisierung in Österreich = Der österreich-ungarische Ausgleich. Materialien der Internationalen Konferenz in Bratislava... 1967, Bratislava 1971. 435. o.

8 Rütter, G.: Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des „Militarismus” in Deutschland. 1—2. k. München 1954.

9 E vizsgálatot is bizvást a „sajátos német alkotmányosság” egy formájának tekinthetjük, Vö.: Redlich, J.: Kaiser Franz Joseph von Österreich. Berlin 1929. 371. o.

fontos emeltyűjéhez. Megdöbbenő az a szívósság és találékonyság, ahogy egyre újabb és újabb formákat, címeket, utakat találnak régi pozícióik megtartásához. A helyzetet bonyolította, hogy a polgári elemek erősödése a hadseregen belül, minden gyengeségük és alkalmazkodásuk ellenére, mégsem maradt következmény nélkül; az egyre több technikai ismeretet igénylő, s így a polgári származásúak számára alkalmasabb modern fegyvernemek (tüzérség, utászok) s a hagyományos fegyvernemek (lovasság, gyalogság) között bizonyos rivalizálás jelei mutatkoztak.¹⁰ Ez a rivalizálás Kuhn hadügyminiszter és Albrecht főherceg, főparancsnok ellentétében hamarosan politikai síkra terelődött. A tisztek értékelésének folyamatában egyre nagyobb súlyt kapott a képzettség méltatása, a jellegzetesen polgári teljesítményelv érvényesítése a korábbi morális-lovagias értékeket (dinasztiahűség, bátorság stb.) előnyben részesítő szemlélettel szemben.¹¹ E két koncepció ismét Albrecht és Kuhn gyakori összecsapásai során ütközött egymással, s Albrecht igyekezett az ezzel összefüggő személyzeti, előléptetési ügyek irányítását is magához ragadni, s a hadügyminisztériumot kifejezetten adminisztratív jellegű, főleg gazdasági és dologi ügyekkel foglalkozó szervvé degradálni.¹²

A hadsereg szerepe a külpolitika alakításában nemcsak úgy érvényesült, hogy a távlati célok megvalósítási eszközöként figyelembe vették, hanem vezetői már befolyást igyekeztek gyakorolni a külpolitika célkitűzéseinek megformálására is. Ennek a befolyásnak a gyakorlása különösen könnyen érvényesülhetett az osztrák külpolitika irányításában fennmaradt abszolutisztikus elemek miatt. Miután hiányzott a külügyminiszter tevékenységét hatékonyan ellenőrző alkotmányos szerv, az uralkodó szerepe meghatározó tényező maradt, s így a körülötte csoportosuló udvari körök hatása is többszörösen túlhaladta számbeli erejüket.¹³

Ennek az ún. „udvari pártnak” egyik fő alkotó elemét a hadsereg, a főtiszti kar képviselői adták. Itt kell keresnünk Albrechtet, a hadsereg immáron első számú vezetőjét is: az újonnan szervezett Armeoberkommando vezetője lett, hadseregfőparancsnokként. Ezt a pozíciót tulajdonképpen saját kreációjának tekinthetjük: 1866 augusztus 18-án emlékiratban rögzítette elgondolását egy ilyen hadseregfőparancsnokság megszervezéséről, melyen keresztül az uralkodó gyakorolja parancsnoki mivoltát, minden a hadsereg szellemét, fegyelmét, kiképzését és ütőképességét érintő ügyben, s a befutó javaslatok alapján személyi ügyekben is intézkedik. A hadügyminiszter tevékenysége tehát az adminisztratív s a parlamenttel kapcsolatos ügyekre korlátozódna.¹⁴ Így tehát olyan hatóság létrehozására törekedett, mely kezében tartaná a legfontosabb ügyeket, ugyanakkor távol maradna a törvényhozás befolyási övezetétől, a parlamenti ügyeket a hadügyminiszterre hárítva.

Majdnem megegyező felfogást tükröz John vezérkari főnök szeptember 9-i javaslata, melyet már mint a lemondott Franck hadügyminiszter — egyelőre ideiglenesen kinevezett — helyettese tett az uralkodónak. E szerint a kiképzés, a szellem és fegyelem, s a fontosabb személyzeti ügyek kérdéseivel foglalkozó hadseregfőparancsnokságot kell létrehozni, a hadügyminisztériumnak csak az adminisztráció, számvitel, pénzügyek, készletgazdálkodás, újoncozás, jogi és val-

10 *Allmayer-Beck, J. C.*: Die Träger der staatlichen Macht: Adel, Armee und Bürokratie. = Spectrum Austriae, Wien 1967, 254—256. o.

11 *Allmayer-Beck, J. C.*: Das Heerwesen = Probleme der Franzisko-josephinischen Zeit. Wien 1967, 67. o.

12 *L.: Uhlirz, K.—Uhlirz, M.*: Habdbuch der Geschichte Österreich und seiner Nachbarländer. Graz—Wien—Leipzig, 1943. II. 2. 559. Hasonló jellegű folyamat zajlott le Poroszországban, ahol a hadügyminisztérium egyre inkább a költségvetési ügyek intézője lett. Lásd: *Ritter*: i. m. II. k. 149—159. o.

13 *Diószegi I.*: Ausztria—Magyarország és a francia—porosz háború 1870—1871. Budapest, 1965. 7—11. o.

14 *Holzer, J.*: Erzherzog Albrecht 1867—1895. Politisch-militärische Konzeptionen und Tätigkeiten als Generalinspektor des Heeres. (A továbbiakban — *Holzer*: Albrecht.) Wien 1974. (Diss) 119. o. A disszertáció szerzője a modern történeti irodalomban először értékeli teljesen Albrecht katonai és politikai szerepét.

lási kérdések maradnának, a szervezeti ügyeket pedig egy katonai konferencia elé utalnák.¹⁵ Nagyon fontos dokumentumok ezek, a leplezetlenebbül mutatják az osztrák katonai vezetők törekvéseit: a végrehajtó szervek dzsungelével (hadsereg főparancsnokság, hadügyminisztérium, katonai konferencia) áttekinthetlenné tenni a hadügyeket a nyilvánosság előtt, biztosítva ezzel a végrehajtó hatalom fölényét, mindenekelőtt az uralkodó maximális befolyását.¹⁶ Annak a küzdelemnek a dokumentumait láthatjuk itt, melynek célja: a fejlődéssel járó elkerülhetetlen alkotmányos engedmények mellett is a hadsereg megtartása az uralkodó kizárólagos rendelkezése alatt. Ehhez a hadsereget el kellett szigetelni a társadalmi folyamatoktól, „depolitizálni” kellett. Ez a „depolitizálás” azonban politikai tett: az abszolutista rend utolsó képviselői a nekik meg nem felelő polgári körülményektől kívánták elszakítani a hadsereget.¹⁷ A veszélyes ideológiákat — liberalizmus, nacionalizmus — száműzni kívánták a hadseregnek még a tájékaról is, s egy elmúlt kor egyik alapvető ideológiai kategóriáját, a dinasztikus elvet, a dinasztiahoz való hűséget akarták a hadsereg szellemi arculatának meghatározójává tenni.¹⁸ Az ideológia természetesen itt is reális érdekviszonyok megjelöltje s leplezője ezúttal; a hadsereg az összbirodalmi egység fenntartásában érdekelt erők fő bázisa volt már 1848-ban is: a mostani (1866-os) jelenségek is a legközvetlenebbül összefüggnék a birodalom struktúrájának küszöbön álló átalakításával. 1866-ban Albrechtnek már apparátus is rendelkezésére áll: a hadsereg főparancsnokság, mely közvetlenül az uralkodó irányítása alatt működött, nem állt semmiféle alárendeltségi viszonyban más szervekkel. Ugyanakkor a hadügyminiszter is Albrecht embere, John vezérkari főnök lett, 1866. október 30-tól végleges jelleggel.¹⁹ Erre a pozícióra támaszkodva igyekezett a hadsereget a dinasztia erőtartalmának megtartani az államjogi átalakulások, s a különlegesen veszélyesnek tartott nacionalizmus ellenében. 1867. február 20-i napiparancsa mutatja fő politikai elveit, s a dualista átalakulás végrehajtása utáni tevékenységének fő irányát: a hadsereg dinasztiahűségének és egységének fenntartását. Az utasítást jól jellemzi kibocsátásának dátuma: három nappal az Andrássy-kormány, a felelős magyar minisztérium megalakulása után. Ebben szükségesnek tartja leszögezni, hogy az új alkotmányos viszonyok sem érinthetik az uralkodónak a hadsereggel kapcsolatos jogait. A hadsereg egységéről és szelleméről kijelenti, hogy azt nem érheti nacionalista és polgárisító politizálás. A területi parancsnokságoknak meg kell akadályozniuk, hogy a tisztikarban az ezredek nemzeti különállásának hamis felfogása meggyökeresedjék. Erős felügyelettel kell megakadályozni, hogy a nemzeti áramlatokkal s a városi lakosság külön törekvéseivel való érintkezéstől a csapatok jó szelleme károsodjék. Végül hitet tesz a hadsereg egységének fenntartása mellett: a „cs. kir. hadsereg belső kötelei-keiben nem változik, továbbra is arra hivatott, hogy örökös uralkodójának trónját és a nagy közös hazát védje és oltalmazza minden ellenséggel szemben.”²⁰

A birodalom dualista átszervezésekor elfoglalt álláspontja tehát egyértelmű: az államfelépítésben végbement változások tudomásul vétele mellett is a hadsereg régi jellegének fenntartásáért száll síkra.

15 Wagner, V.: Geschichte des k. k. Kriegsministeriums. Band II.: 1866—1888. Wien 1971, II—14. o.

16 Wertheimer, E.: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Budapest, 1910, I. k. 277. o. Werther bécsi porosz követ Bismarckhoz intézett jelentése alapján.

17 Allmayer-Beck J. C.: Der Ausgleich von 1867 und die k. k. bewaffnete Macht. = Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen. Wien—München 1967. 122—123. o.

18 Srbik, H.: Erzherzog Albrecht, Benedek und der altösterreichische Soldatengeist. = Aus Österreichs Vergangenheit. Salzburg 1949.

19 Wagner: i. m. II. k. 26. o.

20 Holzer: Albrecht 122—123. o. Glaise-Horstenau, E.: Franz Josefs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Grafen Beck. Zürich—Leipzig—Wien, 1930. 144—145. o.

Törekvései nem mindig vágtak egybe az uralkodó lehetőségeivel, s gyakran szándékaival sem: így március 7-én Ferenc József kénytelen volt elrendelni, hogy a hadsergőparancsnokságtól kimenő parancsokat, rezervált utasításokat a kiadás előtt neki mutassák be.²¹ Kézenfekvő a feltételezés, hogy a február 20-i parancs élesen reakciós hangnemére érkezett visszhang készítette az uralkodót erre a lépésre.

A dualista államszervezet kialakulása után került csak sor a ciszlajtán birodalomrész alkotmányos rendszerének kialakítására. A munkálatok Albrechtet különösen érdeklő részét képezték a véderőtörvény körüli viták. E viták során fő törekvését a hadsereg egységének megőrzése, a honvédség felállításának megakadályozása képezte. Az új véderőtörvénnyel Ausztria—Magyarország hadszervezetét a németországihoz kívánták közelíteni, bevezetve az általános hadkötelezettséget.²² A hadsereget porosz mintára a sorkatonaságból és a tartalékot képező Landwehrről kívánták kialakítani. Ezt a szervezetet próbálta meg a magyar kormány önálló magyar honvédség létrehozására felhasználni. Mind ez az osztrák katonai vezetés heves ellenállását váltotta ki, hiszen Bécsben élénken élt még 1848 emléke. Egy Albrecht levéltárában őrzött, s feltehetőleg tőle származó törvénytervezet²³ 3. §-a három részre tagolja a birodalom véderejét: hadsereg, (benne a honvédség és az osztrák Landwehr), haditengerészet és a népfölkelés. A honvédséget tehát a hadsereg integráns részének tekintette (ezt a mellékelt Landwehr-szabályzat 1. §-ában ki is mondja), így kívánta megakadályozni az önálló magyar honvédség létrehozását.

A véderőtörvény volt a témája annak a beszélgetésnek is, mely 1867. december 23-án zajlott le Albrecht és Andrássy között.²⁴ Albrecht feljegyzése szerint Andrássy az ismert magyar követeléseket adja elő a birodalom katonai szervezetének ismerete nélkül: a magyar ezredekhez magyar tiszteteket követelt, az egységeket kiegészítési területükre kívánta helyzetetni, a péterváradai és titeli határőri kerületeket fel kívánta oszlatni. Albrecht a következő személyes kommentárt fűzte a beszélgetéshez: „Jóakarátúnak látszik, de teljesen járatlan a katonai viszonyokban, s mások kizárólagosan magyar eszmékkel telítették. Úgy tűnik, hogy Schweinitz²⁵ — akinek javaslataiból elfogadhatatlanságukat emeltem ki — szintén befolyásolta.”²⁶

A véderőtörvény-javaslatához Albrecht egy emlékiratot mellékel, melyben megindokolja javaslatait.²⁷ Ebben leszögezi, hogy a véderő növelése elsősorban azért szükséges, mert egy eddig komolyan nem vett szomszéd állam első rangú katonai tényezővé vált Európában, s az Északnémet Szövetség súlyát csak növeli a délnémet államokkal kötött véd- és dacsövetségek rendszere. A Landwehrről nyomatékosan kijelenti, hogy az a hadsereg szerves részét alkotja. A magyaroknak, akik a honvédség különválasztására törekednek, el kell fogadniuk a közös védelem eszméjét, ha komolyan veszik a két birodalomrész szoros összetartozásának állami alapelvét. A két birodalomrész alkotmányai és az összmonarchia alkotmánya — a kiegyezési törvények — elég garanciát adnak arra, hogy az egységes és egyetlen hadsereget közös érdekből, a közös biztonság meg-

²¹ Wagner: i. m. II. k. 28. o.

²² Gläise-Horstenau: i. m. 145. o. a hadsereg dualista átszervezése ellen tett legélesebb lépésként értékeli a napiparancsot.

²³ Országos Levéltár, Albrecht főherceg levéltára OL P 301 Nr. 176., Entwurf zum Wehrgesetz. (Litografált, tisztázott.)

²⁴ A beszélgetésről Albrecht feljegyzést készített, OLP 301 Diverses Nr. 63: Gespräch mit Andrassy von. 23. 12. 1867.

²⁵ Valószínűleg nem az északnémet követ, hanem névrokona, aki több, a Monarchia hadszervezetét érintő röpiratot készített: Schweinitz, J.: Oesterreich Zukunft und sein Heer, Wien—Pest—Leipzig, 1866.; uő: Die Wehrfrage in Oesterreich—Ungarn. Pest—Wien—Leipzig. 1867.

²⁶ Albrecht idézett feljegyzése, 1—3 o.

²⁷ OL P 301 Organisatorisches Nr. 176: Dankschrift zu dem Wehrgesetz-Entwurfe. (Litografált).

védésére használják fel. Az emlékirat elsősorban a kiegyezési törvények sajátos értelmezése miatt érdekes számunkra: azokat az összbirodalom alkotmányának tekinti a szerző, jelezve ezzel, hogy a birodalom egységének nemcsak ideológiai, hanem jogi alapjait is létezőnek tekinti.

A törvényjavaslatról készített másik mellékletben²⁸ a liberális szellemű hadseregforma híveinek nézeteivel vitázik. Kifejezi azt a véleményét, hogy a népképviselői szervek általában a hadiköltségvetés csökkentésére törekszenek, s az a pénzügyi természetű törekvés jól jön mindkét birodalomfél szélsőséges baloldali elemeinek, akik a monarchikus hadsereget mint felforgató céljaik egyetlen akadályát támadják. Arra törekszenek, hogy a hadsereg helyett milícia jöjjön létre, melynek passzivitása biztos, amikor az ő idejük elérkezettnek látszik. A delegációs intézményben is veszélyt lát, mivel a delegátusok többsége is arra fog törekedni, hogy a dualizmusnak megfelelően a parlamentektől tegye függővé a hadsereget, vagy legalábbis gyengévé tegye azt. A rendes költségvetés évenkénti megszavazásával komoly hatáskör került a képviselői testület kezébe. A hadsereg szempontjából veszélyesnek tartja a különben konzervatív felfogású klerikális és feudális politikusokat is, akik szerinte a messzemenő tartományi önállóság követelése terén egyetértenek a szélsőbaloldal és a mérsékelt liberálisok milícia-törekvéseivel. Legjobb példa erre Tirol, ahol már most kevés pénz adnak a hadügy céljaira, a sajátos tartományi védelmi rendszerre hivatkozva.²⁹

Láthatjuk, hogy a katonai szempontok elsődlegesek voltak Albrechtnél: a hozzá minden bizonnyal közelebb álló konzervatív föderalista politikusokban is ellenfeleket látott, mivel törekvéseikben a hadsereg egységének veszélyeztetését látta.³⁰

*

Albrecht 1866 utáni külpolitikai aktivitását a poroszellenes revans szempontjából vizsgáljuk. Felmerül a kérdés: a konzervatív főherceg a kaunitzi francia, vagy a metternichi orosz—porosz orientáció híve volt-e? A korábbi történeti irodalom szinte egyöntetűen elvakult poroszellenesnek, revansra szomjazónak állítja be személyét.³¹ Franciaországról tett kijelentései s orosz kapcsolatai azonban megkérdőjelezzik ennek az igen egyoldalúnak tűnő képnek a pontosságát. Helyesebbnek tűnik, ha a történeti irodalomban keringő toposzok helyett Albrecht saját maga által papírra vetett elképzelései alapján próbálkozunk meg a róla alkotott kép durván megrajzolt vonásainak finomításával.

A közigazgatási vereség, s az azt követő prágai béke Albrechtet olyan súlyosan érintette, hogy egy későbbi feljegyzésében a vereséget s politikai következményét — Ausztriának Németországból való kiszorítását — egyenesen Ausztria „gyökértelenítésének” nevezi.³² A vereség felett érzett elkeseredése olyan nagy volt, hogy 1866. szeptember 2-án Károly Lajos és Lipót főhercegekkel együtt a porosz királyhoz intézett levelében lemondott a porosz hadseregben viselt rangjáról. A lemondólevelében Albrecht a „hadviselés szokásos határait messze túl-

28 OL P. 301. Organisatorisches Nr. 176: Über die Landes Verteidigung in beiden Reichshälften im Sinne des Wehrgesetz-Entwurfes. Anfangs Dezember 1867. (Tisztázat Albrecht kézjegyzésével ellátva.) Idézi Wagner: i. m. II. k. 42. o.; Holzer: i. m. 124. o.

29 Tirol régi rendi jogokra támaszkodva saját maga gondoskodott népfelkelés formájában a tartomány védelméről.

30 A hadsereg vezetőinek föderalizmus-ellenességét állapítja meg Lentze, N.: Die Problematik der Föderalisierung in Österreich = Der österreich—ungarische Ausgleich. Bratislava 1967, 936. o.

31 Tapié, V.: Autour d' une alliance tentative entre la France et l'Autriche, 1867—1870. Wien, 1971. (A vonatkozó irodalom összefoglalását adja.) Lásd még Redlich: Franz Joseph... i. m. 342. o.; Charmatz, R.: Die Aussenpolitik Österreichs im 19. Jahrhundert. Leipzig—Berlin 1914. 76. o.

32 „...Zerreißung unseres Verbandes mit Deutschland... Entwurzelung Österreichs...” OL P 301. 8. p. Operativ Nr. 33. (Fogalmazmány, Krizmanic haditervének bírálata)

lépő” porosz akciókra hivatkozik.³³ Hogy mi lehetett az a szokásos határ, melyet a porosz hadvezetés messze túllépett Ausztriával szemben, nem jelöli meg a lemondólévlél. (Mely az eredeti fogalmazványban még a lojális hadviselés határainak túllépéséről beszél.)³⁴ Minden valószínűség szerint a bismarcki stratégia forradalmi elemeket is felhasználó módszerei (Klapka-légió, cseh proklamáció) lehettek azok, amelyek a főhercegek szemében a hadviselés szokásos határain kívül estek.³⁵ 1866 őszén tehát egy erős elkeseredés diktálta poroszellenességet regisztrálhatunk Albrecht-nél, akit az akció kezdeményezőjének tekintettek.³⁶ Elképzelhető, hogy Albrecht poroszellenes beállítottsága is szerepet játszhatott a hasonló beállítottságáról ismert Wimpffen gróf — korábban Albrecht olaszországi hadseregéhez beosztott diplomáciai ügyvivő — berlini követi kinevezésében is.³⁷

A demonstratív akció csendes, jóval kevésbé látványos befejezést nyert; Ferenc József óvatos diplomáciai puhatolózás után visszavonatta a főhercegekkel a lemondást oly módon, hogy a bécsi északnémet követ 1867 márciusában csendben, minden külön eljárás nélkül visszaszolgáltatta a lemondóleveleket.³⁸ A látványos lépést tehát jóval kevésbé látványos visszalépés követte, összhangban a normalizálódó porosz—osztrák kapcsolatokkal. A normalizálódás persze nem jelentett bizalmat: Bismarck különböző próbálkozásai Ausztria—Magyarország megnyerésére (Tauffkirchen-misszió, Fröbel utazásai) nem jártak sikerrel.³⁹ A Poroszország iránti bizalmat nem növelhette a hírhedt Usedom-jegyzék nyilvánosságra hozatala,⁴⁰ bár e jegyzék éppen a katonai körökben keltette a legkisebb meglepetést, hiszen egy háborúban az ideális cél mindig az ellenség teljes leverése.

Poroszországot viszont a hannoveri emigránsok bécsi gyülekezése nyugtalanította. Az előzőtt királyi család Hietzingben kapott menedéket. Innen írt 1868-ban Ernst cumberlandi herceg, a család tagja, Albrecht-hez, kérve, hogy engedélyezze részvételüket egy hadgyakorlaton. Hogy ne feszélyezze Albrechtet, megígérte, hogy egyszerű megfigyelőként lesz majd jelen. Albrecht megadta az engedélyt, ezt mutatja a herceg köszönőlevele, melyben megköszönte a szíves vendéglátást. A király nevében is köszönetet mondott Albrechtnek jóindulata újabb kifejezéséért.⁴¹ A poroszellenes emigráció tehát kapcsolatot tartott fenn a főherceggel, s a cumberlandi herceg levele mutatja, hogy a nyílt kapcsolatvállalásra Albrecht sem vállalkozott.

A német dinasztikus kapcsolatok ápolása mellett a nagypolitika szempontjából fontosabb kérdést képezett a Franciaországhoz való viszony. A francia kapcsolatok ápolása a kortársak s a későbbi történetírók több nemzedéke szemében is egyet jelentett a revans előkészítésével. Így már Beust kinevezésénél is többen Albrecht közreműködését látták, mivel ő Beustban a francia kapcsolatok jó kiépítőjét remélhette.⁴² A francia orientáció megítélésében azonban egy

33 A lemondólévlél: OL P 301, 30/a. cs. Levelezés Nr. 16. 14. tétel. A lemondást tárgyalja *Regele, O.*: Feldzeugmeister Benedek. München—Wien 1960. 539—540. o.; *Friedjung, H.*: Harcz a német hegemoniáért. Budapest, 1904. II. k. 384. o.

34 OL P 301 i. h.

35 Vö: *Pothof*: Die deutsche Politik des Grafen Beust von seiner Berufung zum österreichischen Aussenminister Oktober 1866 bis zum Ausbruch des deutsch—französischen Krieges 1870/71. Bonn, 1968. 44. o.

36 Uo.

37 *Hirsch, W.*: Felix Graf Wimpffen. (Kézirat, disszertáció) Wien, 1970. 83. o. Ugyanitt utal a szerző Albrechtnek Beust kinevezésével játszott esetleges szerepére is.

38 *Regele*: Benedek... I. m. 540. o.; *Pothof*: Beust I. m. 56. o.

39 *Wertheimer, E.*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Budapest, 1910. I. k. 530—540. o.; *Pothof*: Beust I. m. 92—94. o.; *Kaindi, J.*: Österreich, Preussen, Deutschland. Leipzig—Wien, 1926. 285. o.

40 A La Marmora olasz miniszterelnöknek átadott jegyzékében a nagykövet Ausztria teljes megsemmisítését nevezte meg a háború céljaként. Lásd *Pothof*: Beust I. m. 205. o.

41 OL P 301. Levelezés Nr. 132. Ernst an Albrecht, Hietzing, 1868. (Igen megégett levél.)

42 Így vélekedik *Wertheimer*: Andrássy I. m. I. k. 290. o. *Redlich*: Franz Joseph I. m. 303. o.; *Steinitz, E.*: Erherzog Albrecht. = Österreichs Feldherren und ihre Beziehungen zum Deutschtum. Wien, 1940. 98. o.

szempontot nem szabad szem elől téveszteni: a Habsburgok állandó ellenérzését a bonapartizmussal szemben. A Németországban és Olaszországban vívott franciaellenes háborúk sorozata után Miksa főherceg mexikói tragédiája nem erősíthette a Hofburgban a Napóleon iránti szimpátiát.⁴³ Maga Albrecht a forradalom megtestesítőjének tartotta Franciaországot. A hatalmi érdek azonban legyűri a legerősebb antipátiát is, s a Poroszország további előnyomulásától tartó bécsi politikusok az ellensúly keresése során nem utasíthatták vissza a készségesen ajánlkozó francia császárság közeledését. Annál kevésbé teheték ezt, mert a konzervativizmus védőbástyájának számító Oroszország Bismarck politikájának szilárd hátvédjét adta. A politikai erők felmérése mellett a francia katonai potenciált is vizsgálat alá vetették. Valószínűleg a luxemburgi válság idején kieleződött francia—porosz viszony adta az apropóját annak a feljegyzésnek, melyet Albrecht 1867. március 29-ére datált. A feljegyzés témája: Franciaország, ill. a német államok (Poroszország az Északnémet Szövetséggel, valamint a délnémet államok) katonai erejének összehasonlítása, s egy esetleges francia—osztrák szövetség kilátásai. Albrecht számításai szerint Franciaország hátránya az egyesített német haderővel szemben 113 ezer gyalogos, 20 ezer 800 lovas és 618 löveg. Következtetése: „Egy ilyen számbeli hátrány... alig enged meg olyan várakozást, amely szerint Franciaország győztes maradna...”⁴⁴ Francia esélyt csak akkor lát győzelemre, ha megelőzve a németeket, erőit gyorsan összpontosítva Mainzig és Koblenzig jut. Ekkor ugyanis leválaszthatja katonailag Dél-Németországot Poroszországról. Franciaország aktivitásának külpolitikai feltételeit sem tartja kedvezőnek: Belgium, Olaszország vagy Ausztria szövetsége segíthet rajta. Az első két államnak viszont inkább Franciaországtól van félnivalója, ezért nem tartja valószínűnek, hogy Franciaország mellé állnának. A francia—osztrák szövetség kilátásait a következőképpen látja: „A (francia) szövetség Ausztriával azonban pillanatnyilag azt eredményezné, hogy Oroszország aktívan lépne fel Poroszország mellett, s Olaszország csatlakozna e szövetséghez — előbbi azért, hogy keleti terveit segítse, valamint Ausztria elleni gyűlöletét Kelet-Galícia annexiójával csillapítsa; utóbbi bizonyára azért, hogy Ausztriától, annak háta mögött, elhódítsa Dél Tirolt és Isztriát, míg Szerbia és Románia azon igyekeznének, hogy Ausztria határai mentén nagyobbodjanak. E helyzet miatt veszélyes Ausztria számára a túl korai szövetkezés Franciaországgal.”⁴⁵

Bár a biztos jóslás lehetőségét kizárja, a háború esélyét így fogalmazza meg: „Ebben az esetben a győzelem *valószínűsége* a porosz—német fél oldalán van, s *biztonsággal* számíthatunk egy porosz—orosz szövetségre, ha Ausztria túlzott sietséggel rántana kardot Franciaország mellett, s akkor Ausztria fizetne — mégpedig örök időkre — újabb tartományok elcsatolásával s legéletbevágóbb érdekeinek károsításával délkeleten. Nem jobb ezért egy porosz—francia konfliktus esetében semlegesnek maradni, csendben fegyverkezni, s aztán kellő időben a *győzteshez* csatlakozni, mint ehelyett a *vesztéssel* tartani s még ráadásul öhelyette a győztest kártalanítani?”⁴⁶

Az idézet önmagáért beszél: a felvételen revansvágy helyett inkább a revanstól való visszatartás olvasható ki a szövegből. A legfőbb érv a Franciaország melletti fellépés ellen az orosz veszély említése. A németországi pozíciók visszaszerzése ugyan nem hiányzik a szövegből, csak éppen egy másik esélyt, a fran-

43 Wandruszka, A.: Zwischen Nikolsburg und Bad Ems = Reichsgründung 1870. Hrsg. Th. Schieder, E. Dennerleib. Stuttgart, 1970.

44 OL P 301. Operativ 42. Stärke-Verhältnisse zwischen Frankreich und Preussen-Deutschland. 28. 3. 1867. (Fogalmazvány Albrecht kéziratával.)

45 Uo.

46 Uo. (Kiemelések az eredetiben!)

ciaellenes fellépés lehetőségét is szem előtt tartva. A porosz—délnémet katonai megállapodások ismeretéről tanúskodó szöveg azt is mutatja, hogy Bécsben — szemben az irodalomban oly gyakori beállítással — nem tápláltak illúziókat a délnémet szeparatizmus iránt.

A francia—porosz összecsapás lehetőségeivel 1867 után állandóan számolt az osztrák—magyar politika, s Albrecht iratai között egyre gyakoribbá váltak az esetleges háborúval s Ausztria—Magyarország magatartásával kapcsolatos fejtegetések is. Az esély latolgatásához hozzátartozott a saját hadsereg állapotáról alkotott pontos kép kialakítása. Egy 1867 júliusára datált emlékiratában az adatszolgáltatás, a katonai vezetés és a diplomácia összhangjának hiányosságait ostorozza. Ez a kiindulás valószínűsíti, hogy az emlékirat valamelyik politikai vezetője, talán éppen a külügyminiszter számára készült. Albrecht így fogalmazza meg a dokumentum célját: „A következő eszmefuttatások annak a tisztázásához kívánnak hozzájárulni, hogy mit várhat el jogosan egy vezető államférfi a hadseregtől... végül érintik azt a kérdést, hogy milyen értékű lehet a stratégiai számítások szempontjából a szövetségesek együttműködése s a honvédelem számára a népfölkelés.”⁴⁷

Különösen ez utóbbi, a szövetségi együttműködés értékére vonatkozó megjegyzés valószínűsíti, hogy a külpolitika irányítójának szól az emlékirat. Szerzője részletesen tájékoztat a hadsereg létszámának értékelési problémáiról, a ki-mutatott s a ténylegesen felhasználható létszám közti különbségről. A szövetségi politika, a szövetségi hadviselés értékéről meglehetősen szkeptikusan nyilatkozik. Főleg politikai s erkölcsi értéket tulajdonít a szövetségek létrehozásának, katonai értéküket már megkérdőjelezi: „A szövetségesek együttműködésének *tisztán katonai* értéke azonban igen csekély, s többnyire túlbecsülik.”⁴⁸ Példákat is hoz; mi értéke volt 1866-ban 400 ezer olasznak Poroszország, s 100 ezer délnémetnek Ausztria számára? Csak akkor tartja teljes értékűnek a szövetségeseket, ha azok a leghatalmasabbnak feltétel nélkül alárendelik magukat. Ezt mutatják a sokat emlegetett felszabadító hadjáratok is, amikor egész Európa egy emberként kelt fel kényura ellen, de az a szövetségesek háromszoros túleréje ellen újoncakkal is ért el eredményeket. Befejezésül a hadügyi költségvetés kurtítása ellen emel szót.⁴⁹

Hasonló problematika foglalkoztatta 1868 áprilisában is, amikor a hadsereg mozgósításának kérdéséről írt. Ez a munka is a külpolitika irányításával kapcsolatban keletkezhetett, erre utal bevezetője: a modern hadsereg ma már a külső védelem eszköze, a belsőt a jól szervezett közigazgatás és a csendőrség látja el. Ezért a hadsereg fontos eszköz a külügyi politika irányítói számára. Hogy eredményeket érjenek el, ismerniök kell a hadsereg teljesítőképességét és mozgósítási idejét, konfliktus esetén viszont a politikának kell megteremtenie a hadsereg számára a lehető legjobb feltételeket. Az eredményességhez szükséges összhang — hangsúlyozza — a külpolitika és a hadügy irányítói között korábban nem volt meg. A jelenlegi helyzetben kb. 250 ezer ember felvonultatását tartja lehetségesnek nagyhatalmi konfliktus esetére. Ez pillanatnyilag elég, de elgondolkodtató, hogy 1813-ban is ugyanennyivel lépett fel Ausztria, míg a nagyhatalmak ereje megkétszereződött. Minden esetre egy felvonulás lehetőségét nyújt arra, hogy a külügyminiszter kellő időben támaszkodhasson a fegyveres erőre, s hasonlóan Metternich 1813-as szerepéhez, meghatározza egész

47 OL P 301. Operativ Nr. 43.: Über Zahl und Zeit bei Aufstellung einer Armee für den Krieg, nebst Bemerkungen über den militärischen Werth von Volksaufgeboten und der Kooperation der Bundesgenossen. Ende Juli 1867. (Tisztázat, mellette fogalmazvány Albrecht kézírásával.)

48 Uo. (Kiemelések az eredetiben)

49 Uo.

Európa sorsát. A szövetségi hadviselésnek ismét a hátrányait domborítja ki.⁵⁰ Az óvatos megfogalmazásból s az 1813-ra való utalásból arra következtethetünk, hogy a főherceg számára a külpolitikai ideál a minél kevesebb megkötöttséggel járó „szabad kéz” politikája volt, ennek hasznáról kívánta meggyőzni, Metternichhez hasonlítva, a bókók iránt nem érzéketlen osztrák—magyar külügyminisztert.

A véderő-törvény előkészítése során jelentette meg névtelenül a főherceg „Wie soll Oesterreichs Heer organisirt sein?” c. röpiratát.⁵¹ A röpirat megjelenetésének pusztá ténye is sokat mond már: a polgári átalakulás feltételeihez alkalmazkodó, de céljait fel nem adó konzervativizmus jellegzetes dokumentuma ez a munka. Szerzője tudomásul veszi, hogy létezik közvélemény, melyre a pusztá utasításon kívül más módszerekkel is hatni kell, s ezért fordul a röpirat műfajához. A munka utószavában jelöli meg a szerző írásának fő motívumát: így próbált reagálni az 1868 elején a sajtóban lezajlott hadügyi vitára.⁵² Bevezetőjében éles kritikával illeti e vita résztvevőit, azzal vádolja őket, hogy olyan teóriáknak hódolnak, melyek sehol sem érvényesültek, még ha évtizedekig érvényben is voltak. Hiányzik Albrecht szerint a vitázókból az állam és a hadsereg történelmi fejlődésének ismerete, a hadtudomány és a történelem által szentesített legfőbb alapelvek tudomásul vétele. A külföldi rendszerek (porosz, svájci) másolása neveléséges egy hivatásos katona előtt. Abszolút jó rendszer nincs, a védőrendszernek az államhoz, annak speciális viszonyaihoz kell igazodnia, abból történelmileg kell kifejlődnie.⁵³

Albrecht érvelése nemcsak politikai szempontból érdekes így számunkra: a történelmi fejlődésre való gyakori hivatkozás, az érvényesíthetetlen teóriákkal való példálózás a konzervatív ideológia egyik alapvető vonása. E megnyilvánulásokból nem állapítható meg, hogy fiatal korában, tanulmányai során szerzett filozófiai ismereteiből származnak-e ezek a gondolatok, vagy a korszak politikai vitái során jelentkező konzervatív érvrendszert sajátította el és használta most a főherceg. Ez utóbbi mellett szól az érvek *ad hoc* jellege, kifejezetten katonai összefüggésekben való jelentkezése. Az valószínű, hogy a konzervatív meggyőződésű Albrecht eleve fogékony volt az ilyen érvekre, s könnyen sajátította el azokat. Ezt támasztja alá az is, hogy az érvelés alapját a társadalom organikus fejlődésének tana képezi, de maga a kategória így általánosítva nem fordul elő Albrecht érvkészletében, holott hasonló jellegű érvelésével másutt is találkozhatunk.⁵⁴

A francia és az olasz hadsereg szervezetét nem tartja ideálisnak, különösen a nem kedvező földrajzi adottságokkal rendelkező Ausztria számára, mely adottságok a században csak romlottak: Bécs nyugat és délnyugat felől is védtelen, mióta a rajnai erődöket nem osztrák csapatok védik, s elveszett az olaszországi várnégyszög is. Ezért is vonja le a következtetést: „Földrajzi helyzete, összetétele s népeinek jelleme Ausztriát azonban régóta konzervatív hatalomként fémjelezte — s a történelem arra tanít, hogy politikája mindig békés, védekező és nem támadó jellegű volt...”⁵⁵ Ezért Ausztria számára minden rákényszeri-

50 OL P 301. 8. cs. Operatív Nr. 46.: Mobilisierungen und Aufstellungen. Ende April 1868. (Fogalmazvány, Albrecht kézjegyzésével.)

51 Wie soll Oesterreichs Heer organisirt sein? Allen Patrioten Gesamt-Oesterreich gewidmet vom Verfasser. Wien 1868. (A továbbiakban — Wie soll...) Az OSZK-ban 100 193-as jelzeten található példány (Kolligátum Albrecht további három munkájával egybekötve) borítójába bekötötték Albrecht saját kezű ajánlását is 1868. december 15-ről. A brosúra kézírata: OL P 301. 7. cs. Organisatorisches Nr. 66. alatt található. A munkát a véderőtörvény vitáival hozza kapcsolatba Wertheimer I. 403.

52 Wie soll... 4. o.

53 I. m. III—IV. o.

54 Lásd: az olasz liberálisokról alkotott véleményét Beck császári katonai kancelláriafőnökhöz írt 1877. március 20.-i levelében. *Idézi Holzer*: i. m. 67—70. o.

55 Wie soll... 3. o.

tett háború defenzív lesz. Ezt a megállapítást rögtön pontosítja: egyetlen valamire való védekezés sem nélkülözheti a gyors offenzív ellenlékések lehetőségét.⁵⁶ Tehát a politikai célkitűzések tekintetében kifejezetten defenzív szerepet tulajdonít Ausztria—Magyarországnak, de katonai téren megengedi a támadó fellépést is. Ez a megjegyzés arra figyelmeztet, hogy nem szabad túlértékelnünk defenzív külpolitikára vonatkozó állásfoglalását. A korlátozott politikai célokért való támadó fellépés sürgetése később is állandó jellemzője marad fejtegetésének (Olaszország, Oroszország vonatkozásában).

Az európai erőviszonyok áttekintése után az általános hadkötelezettségi rendszer dicsérete, a régebbi konskripciós (összeírásos) rendszer kifejezett elítélése következik, meglepően fejlett demagógiával, kifejezetten burzsoáziaellenes érvrendszerrel. Szerinte az általános hadkötelezettség erkölcsösebb, mint a konskripciós rendszer: a gazdagok ez utóbbiban kis összeggel megválthatták a „szent kötelesség” teljesítését. Ezzel kiváltották a szegényebb néposztályok gyűlöletét, s gátolták a hazafias érzület kifejlődését. A konskripciós rendszerről alkotott lesújtó véleménye: „...a vagyontalan tömegnek a kevés gazdaggal szembeni ellentétét, korunknak ezt az állandóan maró szociális sebet mélyíti a legérzékenyebb módon, s számlájára írható, hogy nagy események idején már régóta megbénult a tömegek haza iránti kötelességérzetének mindenfajta nemesebb kifejeződése.”⁵⁷

A königrätzi vereségért is a konskripciós rendszert teszi felelőssé a főherceg. Ezzel szemben Poroszország szerinte éppen az általános hadkötelezettség megvalósításának köszönheti az 1806-os teljes vereség után történt gyors feltámasztását. E rendszernek köszönhette Poroszország azt is, hogy az 1848-as hatalmas krízist túlélte, mert az a rendszer a lakosság valamennyi rétegét közelebb hozta egymáshoz, enyhítette ezáltal a gazdagok és szegények ellentétét s emelte a népben a kötelességtudás, a fegyelem és a nemzeti büszkeség érzését. Ilyen hatás azonban elképzelhetetlen egy olyan rendszerben, mely antipatikus a nép számára. A porosz rendszer dicsőítése után egy különösen éles kirohanás következik a francia burzsoázia ellen: „Miért számolták fel 1848 februárjában a burzsoázia uralmát Franciaországban, majdnem harc nélkül, a néptömeg energikusan kifejezett akaratával? Mert ez a burzsoá kormány az anyagi jólét mindenfajta emelése mellett mégiscsak korruptan kormányzott, s maga is képtelen lévén mindenfajta nemesebb emelkedettségre, erkölcstelen alapelveken nyugodott, s a tömegekre sem tettekkel, sem nyomoruk energikus enyhítésével nem tudott hatni.

A katonásdi a párizsi nemzetőrséggel, mely a tulajdonképpeni népet kizárta soraiból, hogy elnyomhassa, nem tudott hatni arra, ha már felizgult, s csak a tehetősek elleni antipátiát növelte. Hogy Franciaországban éppen úgy, mint Olaszországban és Spanyolországban, ma nem merik az általános hadkötelezettség elvét egyszerűen újra bevezetni — amely pedig még képes a hazaszeretet fenntartására, a törvény előtti egyenlőség legnemesebb kifejezési formájában való gondozására s minden egyes közösség iránti áldozatkészségének ápolására — mindez a román népek dekadenciájának bizonyítéka, az annyira előrehaladott egoizmusé, mely már képtelen elismerni a kötelezettséget az egyéni életnek a közösségért való feláldozására.”⁵⁸

Szinte teljes konzervatív burzsoázia kritikát ad a katona-főherceg egy hadügyi eszme-futtatás során. Eszköztárából nem hiányzik az offenzív konzervatívizmus polgárellenes szociális demagógiája sem, s az olvasónak az az érzése,

56 Uo. 4. o.

57 Wie soll... 17—18. o.

58 Uo. 19. o.

hogy a csak anyagi javai gyarapításán fáradozó francia nagypolgárságról szóló példabeszéd a grümdolási lázban égő, s az 1873-as nagy tőzsdekrach felé galoppozó császárváros német nagypolgárságának is szólt. A polgárság konzervatív kritikája mellett figyelemre méltó elem a román népek dekadenciájának említése is, mely különösen akkor szembeszökő, ha a korábbi oldalak Poroszország-képével hasonlítjuk össze: a porosz szimpátiával semmiképpen nem vádolható Albrecht tárgyilagosan, de mindvégig elismerő hangnemben szól a kis ország felemelkedéséről, míg a román népek dekadenciájáról beszél. Igaz, e dekadencia okait nem faji, hanem társadalmi tényezőkben látja, de mindenképpen egy germán—román ellentétpár képe rajzolódik ki a szöveg mögött. Szó sincs itt kifejtett germán rassztudatról, de a megjegyzés mindenképpen mutatja, hogy Albrechtől sem volt idegen a múlt század közepének faji kategóriáiban való gondolkodása.⁵⁹

A bevezető elmélkedés után a főherceg rátér az általános hadkötelezettség előnyeinek esetelésére. Legfőbb indoka: egy elkövetkező viláégés esetén nagy tömegeket csak ez a rendszer tud mozgósítani. Ennek érdekében eltörölnönek tartja a törvényhozó testületek éves újonomegajánlási jogát, jellegzetesen demagóg érveléssel: méltatlan dolog lenne a legszentebb hazafiúi kötelességet, a haza védelmét kicsinyes pártjátzszadozásoknak kitenni.⁶⁰ A hadsereg fő szellemi egybetartó erejének az uralkodóhoz és házához való hűséget tartja. A hadsereg céljaként a trón és az összhaza védelmét jelöli meg.⁶¹ Ez a felfogás tisztán dinasztikus jellegű, s bár ott találjuk az „összhaza” fogalmát is, az csak a második helyen szerepel, az elsőbbség a trónnak jut. E felfogását már 1862-ben is kifejtette egy levélben.⁶² Itt is kifejtette, hangsúlyozta, hogy a hadsereg nem az államot, hanem az ausztriai házat szolgálja.⁶³ Ismét jellegzetesen konzervatív eszmekörből fakadó gondolatokkal állunk szemben: az „elvont” állameszme helyett a „konkrétan” létező ausztriai házat, a császári dinasztíát részesíti előnyben.

Albrecht belső használatra és a nyilvánosságnak szánt irataiban is látható tehát az újhoz való alkalmazkodás és a régihez való ragaszkodás kettőssége. Elfogadja az általános hadkötelezettség polgári elvét, elsősorban katonai-technikai okok miatt, de ezt a polgári elvek szerint szervezett hadsereget régi célokért, régi szellemben kívánja felhasználni.⁶⁴

Elképzeléseinek megvalósítása döntő mértékben függött saját hatalmi helyzetétől, az pedig 1868-ban nem alakult kedvezően: a hadseregfőparancsnokságot Ferenc József 1868. január 15-én feloszlatta, mivel az nem volt beilleszthető az alkotmányos államszervezetbe.⁶⁵ Gyakoriak voltak a súrlódások, nézeteltérések, hatásköri átfedések a hadügyminisztérium és a főparancsnokság között. Az átszervezés során a hadseregfőparancsnokság két kancelláriája (a központi és az operációs) a hadügyminisztérium szervezetébe került át, egy pedig (az ún. Detailkanzlei) feloszlott. Albrecht hadseregpáncsnoki címet kapott, de ezúttal már apparátus nélkül.⁶⁶ A hadseregfőparancsnokság megszüntetése ellen — ér-

59 Ezek a faji kategóriák természetesen nem azonosak a XX. századiakkal, inkább kulturális-társadalmi, mint biológiai ismérvek alapján képezték a fajok (germán, latin, szláv) fogalmát. Érdekes párhuzamot láthatunk Moltke nézeteivel, aki az Őrk's germán-román ellentétre is hivatkozva sürgette már 1859-ben is a porosz-osztrák összefogást, Európa „germán centrumának” védelmét. Lásd: Ritter: i. m. I. k. 250. o.

60 Wie soll... 23—24. o.

61 Uo. 41. o.

62 Albrecht levele Crennevillehez 1862. február 10., idézi Srbik: Albrecht i. m. 132. o.

63 Ennek alapján vonja le Srbik a következtetést: Albrecht volt a Radetzky-féle katonai szellem ókonzervatív őrzője, aki a nemzet nélküli, némán szolgáló osztrák hadsereg fenntartásáért küzd. Srbik, H.: Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn. — Aus Österreichs Vergangenheit. Salzburg, 1949. 142. o.

64 Új technikák el fogadása a régi ideológia fenntartása mellett — nem egyedi, s nem is csak a múlt századra emlékeztető társadalmi-politikai jelenség.

65 Holzer: i. m. 121. o.

66 Wagner: i. m. II. k. 36. o.

dekes módon — Albrecht sem tiltakozott. 1868. január 2-i jelentésében⁶⁷ úgy ítéli meg a helyzetet, hogy mivel Ausztria két alkotmányos állammá alakult át, a nem alkotmányos eljárásnak még a látszatát is kerülni kell. Mivel a közvélemény szemében a hadseregfőparancsnokság léte is szállka, csökkenteni kell a támadási felületeket. Ugyanakkor a magyar kormány ignorálja a hadügyminisztériumot, s inkább a hadseregfőparancsnoksághoz húz, mivel így több kilátása van a magyar honvédelmi minisztérium hatáskörének kiterjesztésére.

Úgy tűnik, hogy Albrecht maga is defenzívába szorult, ezért nem ragaszkodott az abszolutizmus pozíciójának általános romlása közben a hadseregfőparancsnoksághoz. Hatásköre — igaz, hogy apparátus nélkül — megmaradt. Megtartotta a kiképzési módszerek egységességének, a szolgálati rend betartásának és a háborús előkészületeknek a felügyeletét, a hadsereg erkölcsének, szellemének az ellenőrzését. Ezen kívül hatáskörébe tartozott a csapatszemlék és a nagyobb hadgyakorlatok vezetése, a fontosabb jelentések átnézése.⁶⁸ Általános leírásban, részletezés nélkül igen komoly hatásköre maradt, így aktívan alakíthatta a hadsereg arculatát. A fő kérdés csak az volt: milyen hivatali csatornákon keresztül érvényesítheti elképzeléseit. Ezért elsőrendű a kérdésfeltevés: hogyan alakult viszonya a hadsereg irányításának fontos tényezőit kezében tartó hadügyminiszterrel?

Az első hadügyminiszter, John, néhány ellentét dacára Albrecht bizalmas emberének számított, az ő elveinek megfelelően kezdte 1866-ban hadügyminiszteri ténykedését.⁶⁹ Az 1868 eleji változások a hadügyminisztérium vezetésében is személyeserét hoztak: Kuhn tábornoszernagy, Dél-Tirol 1866-os sikeres védője került a miniszteri székbe. Személyében a felvilágosult osztrák centralizmus egy híve, a jozefinista hagyományok lelkes őrzője került a minisztérium élére.⁷⁰ Az eredeti, erős egyéniségű Kuhn az osztrák tisztikar természettudományos képzettségű, racionalista világszemléletű tagjai közé tartozott. Polgári, szudétanémet származása is szerepet játszhatott a liberalizmus eszméi iránti nyitottabb hozzáállásában.⁷¹ Mint technikai fegyvernem tisztje, olyan környezetbe került a hadseregben belül, ahol a polgári elemek jóval erősebben képviseltették magukat, mint a hagyományos gyalogságnál és lovasságnál.⁷² A természettudományi törvények jellegzetesen mechanisztikus alkalmazása a társadalom területén eredményezte a centralista Einheitsstaat, a nagy osztrák állam eszméje iránti fogékonyságát, s tette oly magától értetődővé ennél a haladó eszmékkel kacérkodó katonánál is az egységes államot reprezentáló dinasztia iránti feltétlen odaadást.

A közös alap tehát megvolt a vezető katonák között az egységes fellépésre. Ez az egység érvényesült a magyar honvédség megszervezése idején lezajlott tárgyalásokon, amikor a vezető katonáknak sikerült elérniük, hogy a honvédség nem kapott tűzértséget.⁷³

A megmentett egységes hadsereg irányítása fölött viszont már hamar megindult a harc. Kuhn nem volt hajlandó belenyugodni Albrecht terveibe, melyek a hadügyminisztériumot — mint már korábban láttuk — adminisztratív szervvé tették volna csupán. A hatáskörök pontos körül nem határolása megkönnyítette az abszolutista maradványok érvényesülését. Ezért Kuhn egyik fő tö-

67 Idézi: *Wagner*: i. m. II. k. 32. o.; *Holzer*: i. m. 131—132. o.

68 *Holzer*: i. m. 126. o.

69 Lásd: a dolgozat 19-es lábjegyzete alatti anyagot.

70 *Srbik*: Kuhn i. m. 142. o.; *Kissling R.*: *Feldzeugmeister Franz Freiherr Kuhn von Kuhnfeld*. = *Neue Österreichische Biographie XIV*. Zürich—Leipzig—Wien 1961., 55—63. o.

71 *Preradovich*: i. m. 172. o.

72 Fegyvernemek közötti különbségekre lásd *Allmayer-Beck*: *Die Träger der staatlichen Macht...* i. m. 254—256. o. Vö. a 10-es lábjegyzet alatti anyaggal.

73 A vezető katonai körök ellenállására lásd *Wertheimer*: i. m. I. k. 427. o.; *Glaise-Horstenaus*: i. m. 140. o.

rekvését Albrecht hatáskörének pontosítása — és természetesen lehetőség szerinti visszaszorítása — képezte. A gyakori véleménykülönbségek ellentétes tartalmú utasításokban jelentkeztek. Albrecht élesen ellenzett minden nagyobb változtatást, főleg azokat, melyek a hadügyi szervezetenek a hadügyminisztériumba való összpontosítását célozták. Érthető, hogy Kuhn Albrechtet az udvar rossz szellemének, a spanyol despotizmus képviselőjének tartotta.⁷⁴

Kuhn 1869. február 24-re konferenciát kényszerített ki, melynek témája a főherceg hatáskörének körülírása volt. Kuhn el kívánta érni, hogy parancsokat csak a minisztériumon keresztül adhassanak a csapatoknak. Albrecht viszont az ellene folytatott sajtóhadjáratra panaszkodott. A konferencia eredmény nélkül zárult. Ezért Kuhn egy Ferenc Józsefhez intézett emlékiratban foglalta össze követeléseit. Javasolta a hadseregparancsnoki cím megszüntetését, s ezzel Albrecht mindennemű befolyását a hadügyminisztériumra. Szerinte Ausztria mindig sokat fizetett hadserege kettős irányításáért. A két vezető közül valamelyik felesleges. Albrechtnek egy esetleges háborúra az „igazi” főparancsnokságot javasolta. A hadseregparancsnoki címet meg kell szüntetni, így az csak tiszteletbeli lehet. Albrecht feladata főleg a hadsereg taktikai jellegű felügyelete lehet, s e munkájáról közvetlenül az uralkodónak tenne jelentést, tehát vele állna alárendeltségi viszonyban. Hadügyminisztere javaslatával Ferenc József egyetértett, s a császári kéziratokat már március 24-én kiadták, miután a tervezetet megküldték Beustnak, hogy előkészíthesse a sajtót.

A császári kézirat szerint Albrecht a hadsereg főfelügyelője lett, feladata: „Az állandó hadsereg megsemmisítése, annak kiképzése és hadművelési képessége vonatkozásában, valamint azon nagyobb csapatgyakorlatok felügyelete és vezetése, melyeken Kedvességed jelen van.”⁷⁵ A Kuhnhoz küldött kéziratban Ferenc József hozzáfűzte, hogy Albrecht felügyelő útjairól közvetlenül hozzá küldi majd jelentéseit, s fenntartja magának a jogot, hogy esetenként hadügyi intézményeket is meglátogathasson. Ezen kívül kikéri véleményét a hadrend és a diszlokáció kérdéseiről is, s a főherceg részt vesz majd minden olyan fontos tanácskozáson, ahol katonai kérdések merülhetnek fel.

Ezzel a döntéssel Albrecht pozíciója de facto nem gyengült, sőt a kiegészítésben pontosan nem körvonalazott jogai (egyéb hadi intézmények meglátogatása, fontos tanácskozásokon való részvétel) komoly lehetőséget adtak neki az uralkodó és környezete befolyásolására. Az, hogy közvetlenül Ferenc József alárendeltje, biztosította az állandó, szoros kontaktust Albrecht és az uralkodó között. Az elhatárolás előnye volt, hogy a surlódások egy részét — hatásköri átfedések, az ügyiratokba való kölcsönös betekintés — kiküszöbölte. Előnyösnek értékelte ezt naplójában Kuhn is.⁷⁶

Az intézkedéssel csak a surlódási felületek csökkentek, de a surlódást előidéző hatóerők nem változtak: a polémia tovább folytatódott. Így támadta Kuhn tervét Albrecht egy katonai tudományos intézet felállításáról, s a hagyományok ápolásának fontosságára hívta fel a figyelmet.⁷⁷ 1869 őszén emlékiratban foglalkozott a hadsereg szellemében mutatkozó, általa veszélyesnek minősített tendenciákkal.⁷⁸ Már a bevezetőjében jelzi, bár név nélkül, hogy a szellem és fegyelem hanyatlásának oka egy fiatal, túl gyorsan felfutott táborszernagy tevékenysége, aki, mivel hadügyminiszter lett, a hadsereg és a tábournoki kar abszolút ura akar lenni, hiába szállnak vele szembe a monarchikus érzésű idősebb

⁷⁴ *Srbik*: Kuhn i. m. 176. o.; *Holzer*: i. m. 126. o.

⁷⁵ *Wagner*: i. m. II. k. 73—74. o.; *Holzer*: i. m. 132—135. o.

⁷⁶ *Wagner*: i. m. II. k. 73. o.

⁷⁷ *Holzer*: i. m. 137. o.

⁷⁸ OL P 301. Organisatorisches Nr. 181: Über den Geist und die Disziplin der österreichischen Armee. Herbst 1869. (Albrecht kézírásával)

tábornokok. Ezért a hadsereg két pártra oszlott. Hiányzik egy olyan szerv, amely a tábornokok kívánságait, panaszait, kéréseit a legfőbb hadúrhoz előterjesztené anélkül, hogy a hadügyminiszter személyes bosszújától kellene tartania.

Ez az utóbbi érvelés a katonai konzervativizmus tipikus követeléseinek egyike: az uralkodó és a tábornoki kar közötti közvetlen kapcsolatteremtésre való törekvés nemcsak osztrák sajátosság, porosz párhuzama is van.⁷⁹ Változatlanul a miniszteri hatalom visszaszorítására törekszik Albrecht, holott Ausztriában a sajátos államfelépítés miatt a közös miniszterek alkotmányos felelőssége igen-igen kérdéses dolog volt.

Egy másik, már 1870-ből származó feljegyzésében Albrecht riválisa személyzeti, előléptetési politikáját támadja. Szerinte nem szabad csupán az elméleti képzettséget figyelembe venni, fontosak a gyakorlati ismeretek, s főleg a tisztek erkölcsi habitusa is.⁸⁰

Az erkölcsi tényezőknél az elméleti képzettség elé helyezése mögött a képzett polgári és a lovagtiszt feudális-arisztokrata ideáljának ütközését láthatjuk, mely ütközés természetesen nemcsak az ideálok szférájában zajlott le: a főherceg fejtegetései mögött a tiszti állomány összetételében lezajló polgári tényerés megakadályozásának szándéka húzódik.

Azt, hogy mennyire foglalkoztatta a hadsereg szellemének kérdése, mutatja, hogy a témát — név nélkül — egy újabb röpiratban tárgyalta 1869-ben.⁸¹ Itt újból az erkölcsi tényezők fontosságát taglalta, s az altiszti kar társadalomformáló erejéről elmélkedett; az altiszteknek az igaz erkölcsök, az uralkodó és háza iránti hűség terjesztőinek kell lenniük.⁸²

A vezető katonák torzalkodásait a bekövetkező nagy európai események zavarták meg egy rövid időre: a francia—porosz háború a külpolitikára, a háborús eshetőségekre terelte a figyelmet.

A francia—porosz háború egyre bizonyosabbá válván 1869 elején Albrecht konkrét intézkedési tervet dolgozott ki.⁸³ Bevezetésében leszögezi, hogy a francia—porosz összecsapás elkerülhetetlennek látszik, ezért mindent meg kell tenni, hogy a hadsereg teljesen ütőképes legyen a legkedvezőbb időpontban való beavatkozásra. Két lehetőséget lát: ha az első csata után lép közbe a monarchia hadserege, kezdetben elég egy kisebb erő is. Ha később, a döntő csata után lép közbe Ausztria—Magyarország, amikor valamelyik fél fölénybe kerül, teljes erővel kell megjelenni, hogy valamelyik küzdő félnek a feltétlen fölényét biztosítani tudja. A szomszédok várható magatartását így látja: Románia valószínűleg fenyegető, Olaszország halogató-titkolódzó, Oroszország kiváráó politikát folytathat. Ezért látszólag mindenféle frontot kell alakítania, e határookra a felkészítendő csapatokat kell vinni, míg az akcióra szánt csapatok összegyűjthetők. E határokon a csapatok fő feladata a hadiállapotba lépés s az olasz vagy román szabadcsapatok betörésének megakadályozása. Később ezeket is a főhadszíntérré lehet dobni. A főszeregnek — melyet hat hadtestre és egy avantgarde-hadtestre tervezett — Csehországban kell gyülekeznie, ahonnan előretörhet Bajorország, Thüringia, Szászország, Lausitz vagy Szilézia felé is. A főszeregen kívül egy-egy hadtest gyülekezne Morvaországban, Ausztriában, Galiciában és Erdélyben. Így összesen csak tíz hadtest mozgósítását tervezi. Az egész felvonulás célját így fogalmazza meg: „Ennek az ideiglenes felvonulásnak a célja: egy valóban hatásos pozíció elfoglalása s teljesen szabad kéz biztosítása...”⁸⁴

79 Ritter: i. m. I. k. 207—224. o.

80 Idézi Wagner: i. m. II. k. 95. o.

81 Gedanken über den militärischen Geist. Wien, 1869.

82 Uo. 11—13. o.

83 OL P 301. 8. cs. Operativ Nr. 47.: Für den Fall einer Mobilisierung im Jahre 1869. Geschrieben im Jahre 1869. (Tisztázat és fogalmazvány, az utóbbi Albrecht kézírásával)

84 Uo.

Ismét a feltétlen elkötelezettség elutasítását, a szabad kéz politikájának igenlését láthatjuk, akár egy 1868 novemberében keltezett feljegyzéséből: „Ausztriának minden oldalról biztosítva [kellene] lenni, s e célból szabad kezet kellene biztosítania magának.”⁸⁵

A poroszellenes szövetségi kombináció harmadik tagjának, Olaszországnak a bevonását már csak saját hagyományai miatt sem üdvözölhette.⁸⁶ Visszautasította a politikai közeledést elősegíteni kívánó olasz dinasztikus közeledési kísérletet is: Beust 1867. április 1-ére keltezett levélben értesítette a főherceget, hogy az Umberto trónörökös házassági terveiről szóló híresztelések igazak. Cibran gróf bécsi útján elsősorban nem a levéltárak ügyeit kívánja rendezni, hanem Viktor Emánuel házassági tervét ismerteti. Matild főhercegnő, Albrecht leánya, a legnagyobb mértékben megfelelne elképzeléseinek. A kancellár Ferenc József engedélye alapján fordul Albrecht-hez, kérve, hogy mérlegelje az ügyet fontosságának megfelelően. Azt egyéb forrásokból tudja, hogy a poroszok mindent elkövetnek az osztrák—olasz dinasztikus házassági tervek ellen, s az olasz hadseregben sikerült is ellenhangulatot kelteniök. Az, hogy Viktor Emánuel a sok ellenzék dacára megkockáztatta a missziót, mutatja, hogy távolodni akar az eddigi politikától. Kérésének teljesítése erősíti Ausztriát, nem teljesítése viszont kettős erőt ad az északi és észak-keleti fenyegetésnek. A személyes megbeszélésig kéri, hogy hagyja nyitva a kérdést. Megjegyzi, hogy a sorsdöntő jellegű elutasítás akkor sem veszítene hatásából, ha azt a főhercegnő kezének másfelé történt eligérésevel magyarázná.⁸⁷

A Beustra jellemzően cinikus hangvételű levél főként dátuma miatt érdekes: alig kilenc hónappal a custozzai csata után már olasz házassági kombinációt ajánlanak az olasz hadsereg legyőzőjének. Beust feljegyzéseiből egyértelműen arra következtethetünk, hogy ő maximálisan támogatta a tervet, s kiderül, hogy Ferenc József sem volt ellene. Hogy mi történt a személyes megbeszélésen, nem tudhatjuk. A házassági kísérlet meghiúsult, legfeljebb még egy figyelemreméltó mozzanat említhető, ami sokkal az események után a főhercegnő baleset áldozata lett.⁸⁸

A dinasztikus és egyéb szférákban végrehajtott közeledési kísérletek 1869-ben katonai jelleget is kaptak. III. Napóleon már 1868 szeptemberében kijelentette Metternich párizsi osztrák követnek, hogy a tárgyalásokon katonai talajra is át kellene lépni.⁸⁹ Hasonló véleményen volt Welsersheimb párizsi osztrák katonai attasé is. Beckhez, a császári katonai kancellária vezetőjéhez írt levelében arról tudósít, hogy a franciák szeretnék, ha olyan katona utazna Párizsba, aki állásánál fogva teljes bizalmat élvezhet.⁹⁰ III. Napóleon és Lebrun francia tábornok 1869 novemberében folytatott beszélgetése alapján Oncken arra gondol, hogy a franciák voltak Albrecht párizsi útjának kezdeményezői. Ezt alátámasztja az előbb idézett tudósítás, valamint egy Beust-levél, melyben a külügyminiszter párizsi követét Albrecht küszöbön álló párizsi útjáról tájékoztatta.⁹¹ Sajnos, hiányzik a megelőző levélváltás, ami fontos tájékoztatást adhatna a kezdeményező kiletéről. Egy nappal korábban, 1869. december 27-én Albrecht maga tudósította korábbi vezérkari főnökét, Johnt, hogy közvetlenül újév után egy

85 Idézi Holzer: i. m. 16. o.

86 Az osztrák—francia—olasz szövetségi tervekre lásd: Wertheimer, E.: Die Vorgeschichte des Krieges von 1870. Deutsche Revue, 185, 1920. 1—26. 220—241., 342—356. 186. 31—76; Engel-Jánosi: F.: Österreich—Ungarn im Sommer 1870 = Geschichte auf dem Ballhausplatz, Graz—Wien—Köln, 1963.; Tapác: i. m.

87 OL P 301. Levelezés Nr. 38. Beust an Albrecht, Wien, 1. 4. 1867.

88 Wertheimer: Vorgeschichte... i. m. 225. o-n. III. Napoleonnak tulajdonítja a Habsburg és a Savoyai dinasztiák közéletének szorgalmazását.

89 Oncken, H.: Die Rheinpolitik Napoleon III... 1—3. Bd. Berlin, 1926. III. k. 25. o. Nr. 650.; Potthof: Beust. I. m. 333. o.

90 Welsersheimb an Beck, Paris, 23. 3. 1869. L. Oncken: Rheinpolitik i. m. III. k. 141. o. Nr. 676.

91 Beust a Metternich Vienne, 28. 12. 1869., L. Oncken: Rheinpolitik i. m. III. k. 277. o., Nr. 792.

több hetes dél-franciaországi utat tesz, melyet Párizsban zár le. Az út igazi célját nem közölte, csak pihenést emleget. Csupán a levél befejezésében céloz rejtélyesen a jövőre eseményekre, melyek már előrevetítik árnyékukat.⁹²

Az út megkezdése előtt Metternich párizsi követ is írt Albrechtnek, de ez a levél sem mond túl sokat; a főherceg bocsánatát kéri, hogy nem hagyhatja el Párizst, de Bonaparte herceg letartóztatása körül botrány keletkezett, mely nem teszi lehetővé, hogy elhagyja a fővárost.⁹³

Feltűnő, hogy Albrecht pályájának e fontos állomásáról, a porosz—francia háború előtt tett párizsi látogatásáról milyen kevés a közvetlen forrás. Az utazás rekonstrukciója csak egyéb közlésekből lehetséges, Albrecht levéltára e szempontból szinte semmit nem nyújt. A bécsi Kriegsarchiv anyagából valószínűleg az 1880-as években emelték ki az anyagot,⁹⁴ s Oncken fáradozásai, hogy a főherceg magyaróvári levéltárában megtalálja az anyagot, szintén hiábavalóak voltak. Nem találta meg Welsersheimb párizsi katonai attasé leveleit sem, pedig egyik, a Kriegsarchivban található jelentése szerint legérdekesebb tudósításait magánlevélben egyenesen Albrechtnek küldte, mivel a hivatalos jelentések túl sok kézen mentek keresztül.⁹⁵ Welsersheimb leveleit sem a katonai személyek levélsorozata, sem az egyéb levelek közt nem találtam. Így az Oncken által közölt Metternich—Beust levelezés és Lebrun francia tábornok visszaemlékezései képezték az utazás fő dokumentumbázisát.

Maga az út a következőképpen zajlott le: február elején a főherceg Friedeck gróf álnéven Észak-Olaszországba utazott, ahol a solferinói csatateret látogatta meg.⁹⁶ Ezután a Riviéra következett, majd február 10-én érkezett Párizsba!⁹⁷ Úticélját a korabeli francia emlékirat így fogalmazza meg: a francia katonai intézmények megismerése, információk szerzése a francia hadsereg teljesítőképességéről.⁹⁸ Mások sokkal többet látnak Albrecht küldetésében.⁹⁹ Az előbb már említett forráshiány miatt valóban spekulációkra vagy Metternich nem éppen tárgyilagos jelentéseire vagyunk utalva. A párizsi osztrák követ régi kedvenc eszméje, a francia—osztrák szövetség megvalósulásának közeledését remélve igyekezett főnökének Albrecht úti sikereit minél látványosabban lefesteni. Így 1870. február 17-én arról ír, hogy a főherceg nagy katonai érdeklődése és szakudása csakúgy, mint kifogástalan udvari viselkedése nagy hatást és rokonszenvet vált ki mindenütt.¹⁰⁰ Számos társadalmi eseményen (díszebédek, vacsorák, operaelőadások) jelent meg, s több katonai intézménybe látogatott el. Így részt vett Le Boeuf francia hadügyminiszter vacsoráján is, ahol pohárköszöntőjében a császári családot és a francia hadsereget éltette. Hivatalos volt a kül- és a belügyminiszter ebédjére is, akárcsak Napóleon herceghez. Megjelent egy nagy udvari bálon, majd az orosz követség díszebédjén is.¹⁰¹ Március 4-e után Rouen-ba és Cherbourg-ba ment. Azután visszatért a fővárosba, 10-én dél-

92 OL P 201. 30/a. cs. Levelezés Nr. 316. 10. tétel: Albrecht an John, Wien, 27. 12. 1879.

93 OL P 301. Levelezés: Nr. 207/a.: Metternich an Albrecht, Paris, 11. 1. 1870.

94 Oncken: Rheinpolitik i. m. I., XI. 3.,

95 Oncken: Rheinpolitik i. m. III. 333. o.

96 Holzer: i. m. 19. o.; Duncker: i. m. 271. o. szerint Friedeck gróf a szárnységédeje volt.

97 Wertheimer: Vorgeschichte... i. m. 40. o. A hivatalos Wiener Zeitung alapján cáfolja Lebrun állítását, hogy Albrecht március-áprilisban tartózkodott Párizsban. Lebrunnek ez az állítása szívósan tovább élt, így pl.: *Kisújság*: Albrecht i. m. 81. o. is március-április utazásáról beszél, holott már *Duncker*: i. m. 271. o. is februárra tette Albrecht-életrajzában az utazást.

98 Lebrun: Die militärischen Erinnerungen des Generals. Berlin 1897. 48. o. A közlés hitelét rontja, hogy az utazás dátumát tévesen közli.

99 Wertheimer: Vorgeschichte i. m. 40—41. o.-n összefüggést lát Albrecht utazása és Baden Északnémet Szövetségbe irányuló belépési tervei között. Szerinte Albrecht „Készen kívül” egy közös osztrák—olasz—francia hadjárat tervét adta elő. *Uő*: Andrassy i. m. I. k. 596. oldalon arról ír, hogy „minden bizonnyal” voltak utasításai egy porosz háború eshetőségeinek a megbeszélésére: *Oncken*: Rheinpolitik i. m. I. k. 194. o. is a közös haditerv részleteinek a megbeszélését tartja az út céljának.

100 Metternich á Beust, Paris, 17. 2. 1870. Idézi: *Oncken*: Rheinpolitik i. m. III. k. 316. o. Nr. 782.; *Holzer*: i. m. 19. o. A személye iránti megkülönböztetett figyelmet megemlíti *Duncker*: i. m. 271. o. is.

101 Metternich á Beust, Paris, 2. és 4. 3. 1870. Idézi: *Oncken*: Rheinpolitik i. m. III. k. 328—329. o. Nr. 790.,

791.

előtt a császárnál volt, s Chalonen, Metzen keresztül Darmstadtba utazott.¹⁰² Metternich elragadtatással nyilatkozik Albrecht útjának eredményéről: a főherceg látogatása korszakos jelentőségű, Albrecht személyes jó tulajdonságait a francia nép valamennyi rétegében értékelik. A főherceg és a francia hadsereg képviselői között tartós fegyverbarátság jött létre, s Albrecht megteremtette a két nemzet és a két dinasztia közeledésének első eredményét. A Napóleon és Albrecht között létrejött bensőséges személyi kapcsolat nagy segítséget ad majd az osztrák politikának.¹⁰³

A párizsi követ bombasztikus jelzőkkel sűrűn megtűzdelt lelkendezései helyett többre kell értékelnünk Albrecht személyes véleményének fennmaradt töredékeit. Így már egyik első osztrák biográfusa arról tudósít, hogy egy 1875. október 26-án Rudolf trónörököshöz írt levelében Albrecht úgy nyilatkozott, hogy a francia hadsereg ütőképességéről nyert benyomásai nem voltak kedvezőek.¹⁰⁴ Még többet tudhatunk meg Dalwigk hessen-nassauai miniszterelnök naplójából. Albrecht, akit szoros családi kötelékek fűztek a kis délnémet államhoz (anyja az itteni uralkodócsaládból származott), Párizsból hazafelé tartva megállt a hercegség fővárosában, Darmstadtban. Két alkalommal is beszélt Dalwigk miniszterelnökkel, aki a poroszellenes délnémet politika egyik fő képviselőjének számított. Március 13-ai beszélgetésükön Albrecht dicsőreleg nyilatkozott Beustról, elítélően a Bürgerministeriumról.¹⁰⁵ Dalwigk a külpolitikára terelte a szót, s hangsúlyozta, milyen fontos lenne egy szerencsés háború Ausztriának. Albrecht azonban nagyon tartózkodóan reagált, s kijelentette, hogy egy háborúra csak Ausztria újjászervezése után gondolhat. Napóleon nem a legjobb benyomást tette rá, s azt mondta róla, hogy most megbűnhődik mindazért, amit Ausztria ellen elkövetett. Most, hogy megismerte Napóleont, meg tud magyarázni néhány dolgot a viselkedéséről. A tulajdonképpeni hajtóerő Persigny,¹⁰⁶ s ahol az ő határai megszűnnek, kezdődik a császár határozatlansága. Következő beszélgetésükön Dalwigk a francia—porosz háború elkerülhetetlenségéről beszélt, s kijelentette, hogy a középállamok egyetlen reménye Ausztria, mely a konfliktusban a döntő szót mondhatja ki; megalázhatja Poroszországot, de a Rajna-balpartot is megmentheti Németország számára. Az a remény tartja fenn a Poroszország elleni ellenállást, hogy Albrecht vezeti majd a győztes osztrák hadakat Németországba, s helyreállítja a dinasztia németországi hatalmi állását. Albrecht nem mondott ugyan ellent, de ismét a hadsereg újjászervezésének szükségességére utalt.¹⁰⁷

Albrecht idézett megnyilatkozásai azt mutatják, hogy látogatásának kifejezetten katonai információszerző jellege volt. Illúziói eddig sem voltak a francia hadsereg erejéről,¹⁰⁸ s most sem szerzett jó benyomásokat. Ő is felfigyelt III. Napóleon egyik legnagyobb hibájára, a határozatlanságra. Franciaországi benyomásai semmiképpen sem erősíthették esetleges francia szövetségi terveit, s így küldetése korántsem volt olyan jelentős, mint azt kortársai sejtették. Így pl. a koppenhágai osztrák követ 1870 márciusában azt jelentette: a dán királynő kifejezte Ausztriába vetett reményeit, hogy a sok sorscsapástól sújtott régi birodalom újból bebizonyítja életerejét. Nagy elégtétellel látta a lapokban, hogy

102 Metternich á Beust, Paris, 10. 3. 1870. Idézi: *Oncken*: Rheinpolitik I. m. III. k. 321. o. Nr. 794.

103 Metternich á Beust, Paris, 4. 3. 1870. Idézi: *Oncken*: Rheinpolitik I. m. II. k. 328—330. o. Nr. 792.

104 *Duncker*: I. m. 271. o.; *L. Holzer*: I. m. 20. o. is.

105 Az 1869-ig hatalmon lévő osztrák alkotmánypárti minisztériumról beszél, amely annyira kirírt polgári összetételével a kormányok sorából, hogy ezt az állandó jelzőt kapta.

106 Persigny, Jean Victor Firlin, Comte de: bonapartista politikus, III. Napóleon egyik megbízhatóbb híve. A császárság liberalizálásától kezdve inkább a háttérből segítette az uralkodót. *L. Larousse de XX-e siècle*. é. n. 5. k. 501. o.

107 *Oncken*: Rheinpolitik I. m. III. k. 331—332. o.; *Holzer*: I. m. 20—22. o.

108 Vö: 1867. márciusi fejtegetéseivel, a 44-es sz. jegyzet alatt.

Albrechtet, az osztrák hadsereg érdemekben gazdag képviselőjét milyen nagy tisztelettel vették körül Párizsban.¹⁰⁹

Politikai kötelezettségvállalásról azonban szó sem volt, a megbeszélések még közös haditerv kidolgozását sem eredményezték: erre utal, hogy Napóleon és Albrecht megállapítása szerint minél hamarabb meg kell tanácskozni egy közös haditervet.¹¹⁰ Albrecht tehát elképzeléseket s nem kidolgozott haditerveket vitt Párizsba.¹¹¹

A haditerv kidolgozása érdekében Albrecht és Napóleon abban állapodtak meg, hogy a főherceg kieszközli Ferenc József engedélyét az egyik legmegbízhatóbb francia tábornok bécsi utazására.¹¹² Az út előkészítése nem mehetett simán, erre utal Napóleon reklamációja: Metternichnél érdeklődött Albrechthez intézett leveleinek sorsa iránt.¹¹³

1870. május 18-án került sor arra a francia marsalltanácsra, melyen Napóleon ismertette Albrecht elképzelését: Ausztria, Olaszország és Franciaország százszázazres sereggel lépne fel Németországban. Ennek alapján Napóleon azt tervezte, hogy a három sereg Dél-Németországban találkozná, s innen I. Napóleon 1806-os hadjáratát ismételné meg Poroszország ellen. III. Napóleon szerint az osztrák sereg Pilsen és Eger (a mai Cheb) közötti területről indítaná támadását.¹¹⁴ Hogy ezt az elképzelést Albrechttel egyeztette, mutatja a főherceg 1870. május 13-i keltezésű levele Johnhoz: eszerint csehországi utat tervez, s két napot Egerben tölt, hogy megszemlélje a Hof és a szászországi Altenburg felé vezető utakat, alkalmasak-e komolyabb csapatok mozgatására, s milyenek az átkeleési lehetőségek a Cseh-erdőn át a bajor Felső-Pfalz felé.¹¹⁵

Albrecht elképzeléseit III. Napóleon határozott ígéretnek vette, s a marsalltanácsban kifejezetten kételyek ellenére Lebrunt Bécsbe küldte.¹¹⁶ Az utazást a tábornok részletesen ismerteti emlékirataiban: először vázlatosan, majd részletekbe menően. Június 6-án érkezett Bécsbe, s öt alkalommal értekezett Albrechttel. A tárgyalások fő kérdése egyúttal az egész tervezett szövetség sarkpontja is volt: mennyi idő alatt mozgósít Ausztria—Magyarország? A francia álláspont szerint a francia, az osztrák—magyar és az olasz csapatoknak egy időben kell megkezdeniük a hadműveleteket. Ezzel szemben Albrecht már az első, június 7-i tanácskozáson kijelentette, hogy a Monarchia hadserege nem tud eleget tenni a francia kívánásoknak. Amíg az osztrák—magyar hadsereg átszervezése meg nem történik, 42 napra van szüksége a mozgósítás befejeztéig. Szerinte ugyanez áll Olaszországra is, míg Franciaországnak 15, Poroszországnak 36 nap kell a mozgósításhoz.¹¹⁷ A francia tábornok Albrecht katonai indokait kibúvónak vélte, úgy látta, hogy a főherceg keze meg van kötve, azért jelezte már a beszélgetés elején, hogy szeretné, ha csak mint katonák tárgyalnának, nem foglalkoznának politikával, s akadémikusan szemlélnék a lehetőségeket — nem akar ugyanis olyan ígéretet tenni, amit Ausztria nem teljesíthet.¹¹⁸ E megszorítás után tért át a főherceg a tulajdonképpeni haditervre: szerinte először a franciák támadnának, lehetőleg április hónapban. Ausztria—Magyarország és Olaszország hivatalosan semleges maradna, de ezzel is nyugtalanítaná Poroszországot, elvonva figyelmének és erejének egy részét. A francia hadsereg Strass-

109 *Oncken*: Rheinpolitik i. m. III. k. 332. o. 1-es sz. jegyzete.

110 *Lebrun*: i. m. 48. o. Ez ellentmond *Kisztling*: Albrecht i. m. 81. o-n kifejtett véleményének, amely szerint Albrecht Párizsban már haditervet mutatott be.

111 *Vö*: Századok 26., 1892., 860—861. o. Repertórium Jarras francia tábornok emlékiratainak ismertetésével.

112 *Lebrun*: i. m. 48—50. o.

113 *Beust és Metternich*, Paris, 10. 4. 1870. Idézi: *Oncken*: Rheinpolitik i. m. III. k. 320. o. Nr. 800.

114 *Lebrun*: i. m. 50. o.

115 *OL P 301. Levelezés* Nr. 16. 10. t. Albrecht an John, Wien, 14. 5. 1870.

116 *Oncken*: Rheinpolitik i. m. I. k. 97. o.

117 *Lebrun*: i. m. 54—55., 63. o.

118 *L*. m. 53—55. o.

burg körül lépne át a határt, célja a hat hét múlva meginduló osztrák sereggel való egyesülés lenne, s mozgósítás 45. napján. Az olaszok is hat hét múlva indulnának meg, s a Brenneren át Münchenbe vonulnának. A francia fősergnek lehetőleg csata nélkül kellene elérnie Nürnberg környékét. Az egyesülés után Lipcse—Weissenfels körül a szövetségesek kb. kétszeres túlerővel vehetnék fel a harcot ott, ahol annyi csata döntött már Németország sorsáról. A terv teljesülésének feltételei: a poroszok Ausztria—Magyarország berlin—stettini irányú támadásától tartva ne merjenek támadólag fellépni a Rajnánál. A háború egy győztes csata után is elhúzódhat az Elba mögött, ismerve a porosz nemzeti büszkeséget. Befejezésül Albrecht nyomatékosan hangsúlyozta a tavaszi hadjáratkezdés fontosságát, mivel ősszel Észak-Németországban igen kedvezőtlen a klíma.¹¹⁹

Bár Napoleon kifejezetten azzal az utasítással küldte Lebrunt Bécsbe, hogy a hadműveletek egyidejű kezdetét tegye meg a tárgyalások alapfeltételének, s ebben az alapvető kérdésben máris nézeteltérés volt, a tábornok folytatta a tárgyalásokat. Albrecht június 8-án az erőviszonyok kedvező alakulásával próbálta megnyerni a francia tábornokot tervének: két hónapon belül, mintegy kétszeres francia—osztrák—magyar—olasz—dán túlsúlyt jósolt a német államok hadseregével szemben, sőt elképzelhetőnek tartotta, hogy Bajorország és Württemberg semleges marad, vagy akár a szövetségesek mellé áll a háború befejező szakaszában. Mindenesetre a gyors francia mozgósítás megelőzheti őket. Ha a francia hadsereg mértéktartóan lép fel, szinte semmit sem tesznek majd Poroszország támogatása érdekében.¹²⁰

A főherceg javaslatára Lebrun néhány ellenvetést tett: kétséges, hogy a poroszok olyan lassan mozgósítanak, mint azt Albrecht gondolja. Így könnyen veszélyeztethetik a franciák előnyomulását. Franciaország nem gyengítheti rajnai hadseregét sem, mert fedeznie kell Belgiumot. Ezért javasolta Albrechtnek, hogy tanulmányozza át a francia javaslatot, s küldjön utána Párizsba három variációt.¹²¹

A főherceg június 10-én újabb tervet készített, melynek alap gondolata változatlan. A francia támadás fő iránya Dél-Németország. A francia főserg (18 hadosztály) a mozgósítás 15—16. napján lépne át a határt Strassburgnál. A 22—24. nap között megszállták Stuttgartot. A 37. napon — ha nem találunk ellenállásra — már Bambergnél állnának, s a 37—40. nap között Nürnberg körül összpontosíthatnának. Ha az ellenség nagy erővel állna Nürnberg körül, a francia hadsereg délre kanyarodna, Regensburg felé. Ha Stuttgart—Karlsruhe körül állnának már nagy ellenséges erők, már korábban a Duna felé vonulna a francia sereg s a 41—46. nap között érne Regensburghoz, az osztrákokkal való találkozásra. Ezzel szemben három hétre becsüli azt az időt, amíg a poroszok teljes hadtesteket tudnak kiállítani, s offenzívára szerinte csak négy hét múlva gondolhatnak. A dél-németországi francia támadás meglepné őket, mivel azt Mainz felé várnák. Nürnberg körüli csapatösszevonásukat veszélyezteti az osztrákok csehországi felvonulása, ezért valószínűbb, hogy a Thüringiai-erdő mögött foglalnak el erős állást. Fontos Albrecht szerint, hogy a franciák Saar-hadserege ne hozza a németországi kedélyeket értelmetlen hódításokkal izgalomba. Elég itt két-három hadosztály, határbiztosításra. A döntő csatára a mozgósítás 60—65. napján kerülhet sor Weissenfels—Lipcse térségében. A háború minél gyorsabb befejezésére kell törekedni, mivel figyelembe kell venni olyan ténye-

119 I. m. 63—74. o.

120 I. m. 79—82. o.

121 I. m. 84—97. o.

zőket, amelyek esetleg Ausztriát arra kényszerítik, hogy a hadjárat befejezése előtt Poroszország oldalára álljon.¹²²

Egy június 11-éről származó feljegyzése szerint Albrechtet Oroszország várható magatartása is foglalkoztatta. A siker érdekében a háborút lokalizálni, s Oroszországot távol tartani kívánja. Mivel vasútépítéseit 1872-re fejezi be, addig Oroszország június hónap előtt aligha koncentrálhat erős hadsereget Lengyelországban. Ha a szövetségesek legkésőbb májusig döntő csapást mérnek Poroszországra, az orosz beavatkozás kizárt; minél jobban elhúzódik a háború, annál valószínűbb. Egy őszi vagy téli hadjáratot pedig Oroszország mindenkinél jobban bír. Ezért a mozgósítás megkezdésének legkedvezőbb időpontja március közepe, amikor a Rajna már átléphető. Április végén egyesülhetnek a szövetségesek, s kezdődhetnek a közös operációk. Az első döntő csata így május közepe előtt lehetséges, amikor Oroszország még nem léphet közbe. A hadjárat esetleges elhúzódása nem olyan káros így, mert a forró júniusi napokban többet mozoghatnak a csapatok.¹²³

A közös hadjárat alapeszméjét elfogadva Lebrun ellenjavaslatában is két francia hadsereg szerepelt, de a Rajna- vagy Saar-hadsereget erőbbre tervezte, mint Albrecht ajánlotta.¹²⁴

A nézeteltérésekkel terhelt tárgyalások végleges kudarcát a tábornok június 14-i császári fogadtatása mutatta. Ferenc József azonnal a tárgyra térve kijelentette Lebrunnek, hogy katonai szemmel egyetért az előterjesztett tervvel, de nem kívánja kétségben hagyni: „... békét akarok; háborús döntésre kényszeríteni kell engem. Remélem, hogy Napoleon császár mind bel-, mind külpolitikai személyes helyzetemmel számolni fog. Ha vele egyidőben üzenek hadat, akkor teljesen tisztában vagyok azzal, hogy Poroszország, miközben újra előveszi a német kérdést, nemcsak saját országa és Dél-Németország német néptörzseit rázná fel hatalmas mértékben, hanem bevonná ebbe Ausztria—Magyarország német törzseit is, ami kormányomra nagyon végzetes lenne.”¹²⁵ Ha azonban Napolon felszabadítóként jelenik meg Dél-Németországban, nem tehet mást, mint egyesíti hadseregét a franciákéval.¹²⁶

A tábornok útja így eredménytelen maradt, nem jött létre megállapodás a két hatalom között. Az egész tárgyalássorozatra jellemző cseppfolyósság azonban ezúttal sem engedte meg a vélemények nyílt ütközését. A tábornok úgy utazott haza, hogy a tárgyalások nem szakadtak meg. Lebrun június 15-i visszaindulása előtt megállapodott Albrechtel, hogy az utána küldi haditervvariánsait. A megígért haditervet Párizsban meg is kapta, Albrecht egy bizakodó hangú levél kíséretében¹²⁷ küldte meg a közös hadviselés három lehetséges változatára vonatkozó, június 16-i keltezésű véleményét. Egyértelműen a második variáns, vagyis a már ismertetett, június 10—11-i tárgyalásokon részletezett mellett kardoskodik most is, egyedül azt tartja elfogadhatónak Ausztria—Magyarország számára, ha a francia haderő kétharmada gyorsabb mozgósítását kihasználva Dél-Németország felé támad, a maradék egyharmada támadást színel Mainz felé. Az osztrákok Csehországban fejezik be hat hét alatt az összpontosítást, s innen indulnak az egyesülésre, majd közös hadműveletre Szászország felé. Szerinte ezt a terv hidalja át leghasznosabban a két szövetséges mozgósi-

122 „... auch muss man auf möglicherweise eintretende Verwicklungen rücksichtigen, welche Österreich zwingen könnten, mit einem grossen Teil seiner Kräfte noch vor Beendigung de Feldzuges sich auf Seite Preussens zu schlagen.“ *Lebrun*: i. m. 113. o.

123 I. m. 116—118. o.

124 I. m. 87—101. o.

125 I. m. 102. o.

126 Uo.

127 A levelet ld. OL P 301. Levelezés Nr. 316. Albrecht á Lebrun, Vienne, 20. 6. 1870.

tása közötti időkülönbséget.¹²⁸ Az eredeti francia javaslat, amely szerint a francia főerő (350 ezer ember) Mainz felé vonulna, míg a mellékhad sereg törne azonnal Dél-Németország felé, hogy egyesüljön a 100 ezres osztrák és a 100 ezres olasz sereggel, Albrecht szerint kifogásolható. Ellenérve: látszólag egyenlő feltételeket szab, de Ausztriának hátrányos; tartományai és fővárosa védtelenül maradnak.¹²⁹

A harmadik variáció szerint az osztrák hadsereg Csehországban összpontosít, s három héttel a franciák megindulása után Berlin ellen vonul. Az olaszok Tirolon keresztül Bajorországot támadják meg. Albrecht szerint e terv hibája, hogy nem egyesíti a két nagy hadsereget, s így elképzelhető, hogy a franciákat visszaszorítják, míg az osztrákok egyedül vonulnának Berlin ellen.¹³⁰ A kísérőlevél befejező sorait lehet úgy is értelmezni, mint udvarias formulát, s úgy is, mint célzást a további megbeszélésekre.¹³¹ Albrecht terve nem elégítette ki Napoleont, bár Lebrun optimistábban vélekedett.¹³²

A katonai tárgyalások tehát végeredményben sikertelenül zárultak: a vontatottan folyó véleménycserék nem vezettek közös megegyezéshez, s még egy akadémikus haditervben sem tudtak a szövetséges-jelöltek megállapodni. Az ellentmondások a felszínen a hadbalépés időpontja körül ütköztek: Albrecht a lassabb mozgósítási időre hivatkozva később kívánt akcióba lépni. Valószínű azonban, hogy a javaslat mögött nemcsak katonai, hanem politikai számítás is rejlett. A főherceg 1867-ben leírt véleményének ismeretében — mely szerint előbb ajánlatos lenne kivárni a fejleményeket, s a győzteshez csatlakozni,¹³³ ez a lehetőség egyáltalán nem kizárt. A francia hadsereg teljesítőképességéről pedig 1870-ben sem volt jó véleménnyel, igazolják ezt Dalwigknak tett kijelentései.¹³⁴ A napóleoni rendszerrel szembeni régi konzervatív bizalmatlansága egy olyan erővel mutatott egy irányba, mely végül is meghatározó volt a szövetségi tárgyalások során: az egész németiséget, így az osztrák-németeket is magával ragadó német nacionalizmussal. Helyesen érzékelt Lebrun, amikor a mozgósítási idő közötti ütemkülönbségre való hivatkozást nem a legfontosabb tényezőnek tartotta a főherceg óvatosságának megítélésekor. A legfontosabb okot Ferenc József nyíltan megmondta a francia tábornoknak: ha Franciaország úgy lép fel, hogy a francia—porosz háborút a németiség nemzeti ügynek tekinti, akkor Ausztria—Magyarország számára lehetetlen a francia szövetség. Márpedig a francia erők megjelenése a Rajna-vidéken német honvédő jelleget adhatott a háborúnak.

Albrecht, „Germánia megmentőjének”¹³⁵ fia, pályázott apja címére: már 1867-ben kifejezte, hogy a francia—porosz konfliktus győzteséhez kell csatlakoznia Ausztriának, s 1869-ben is „Szabad kezét” kívánt biztosítani az osztrák politika számára.¹³⁶ A „Szabad kéz” pedig minden bizonnyal a németországi hatalmi pozíció visszahódítását szolgálta volna esetleg úgy is, hogy Franciaországot kényszeríti annexiók terveinek feladására, ezzel is bizonyítva Ausztria német küldetését. Érdekes módon ezt a lehetőséget még a franciák előtt is felvillantotta, másképpen nem is értelmezhetjük azt a kitétel, amelyben egy porosz—osztrák együttműködés lehetőségét említi meg Lebrunnek.¹³⁷

De nemcsak egy-egy mellékmondatban mutatja, hogy számot vetett a német

128 Lebrun: i. m. 119—120. o.

129 I. m. 118—119. o.

130 I. m. 120. o.

131 Vö: *Pollhof*: i. m. 337. o.

132 *Lebrun*: i. m. 120. o.

133 Vö. a 46-os sz. jegyzettel.

134 Vö. a 107-es sz. jegyzettel.

135 Apja, Károly főherceg, az 1796—97-es évi sikeres franciaellenes hadjáratai idején kapta e jelzést.

136 Vö. a 46-os és 84-es sz. jegyzettel.

137 Vö. a 122-es sz. jegyzettel.

nacionalizmussal: a franciák számára ajánlott haditerv, a dél-német területekről kiinduló operáció javaslata is ezt tükrözi. Felismerve azt, hogy a franciák megjelenése a Saar-vidéken, vagy Koblenz, Mainz, Trier előtt régi érzelmeket élesztene újra, azt ajánlotta, hogy a Saar-vidéki francia hadsereg legfeljebb két-három hadosztályból álljon, s ne hozza izgalomba a németországi kedélyeket értelmetlen hódításokkal,¹³⁸ — vagyis ne változtassa a konfliktust német nemzeti ügyé. Már 1867-ben is egy dél-németországi akcióban látta a francia siker feltételét, elsősorban a dél-német államok katonai leválasztására gondolva.¹³⁹ Nem egészen jogosult tehát Potthof kritikája, aki azt veti Albrecht szemére, hogy elképzelései a XVIII. század kabinetháborúinak színvonalán mozognak.¹⁴⁰ Annyiban igaza van a német történésznek, hogy Albrecht jelentősen alábecsülte a porosz hadsereg teljesítőképességét, főleg mozgósítása gyorsaságát. A főherceg tervei ugyan elsősorban katonai erőviszonyok — egyébként igényes — mérlegelésén alapultak, de nem tévesztette szem elől a bel- és külpolitikai tényezőket sem (a német nacionalizmus, ill. Oroszország). Oroszországot már 1867-ben mint Poroszország lehetséges szövetségését jelölte meg, s a tervezett operáció időpontjának kiválasztásában ez a szempont játszotta a döntő szerepet.

A főherceg által folytatott katonai véleménycsere pontos megfelelője annak az igen bizonytalan, ellentmondásos diplomáciai szövetséges keresésnek, mely 1867—1870 között Franciaország és Ausztria—Magyarország között játszódott le.¹⁴¹ A két állam céljai nem fedték mindenben egymást: Napoleon rajnai tervei semmiképpen sem tetszettek Bécsnek, ahol amúgy is élénken élt nemcsak 1866, hanem 1859 emléke is. A bizalmatlanság az osztrák tárgyaló fél részéről tehát adva volt. Ennek ismeretében nem fogadhatjuk el Albrecht feltétlen francia orientációját. Az a sok feltétel, amit azután a katonai együttműködés realizálásához fűzött, magával hozta a tervek archívumban maradását. Kockázatos vállalkozás lett volna a kalandos tervekkel gyanúsított, s ugyanakkor gyengének mutatókozó III. Napoleonnal szövetkezni a Habsburgok németországi pozíciójának visszaállítására.¹⁴²

A francia politika kapkodása, s kihívó fellépése 1870 nyarán azután végérvényesen tárgytalanná tette Albrecht elképzeléseit, hiszen ő legfeljebb 1871 tavaszára tervezte a közös akciót.

Вильмош Хейслер

СТРЕМЛЕНИЕ К РЕВАНШУ И ЧУВСТВО РЕАЛЬНОСТИ

Военно-политические взгляды эрцгерцога Альбрехта и его соображения по организации армии в период 1866 по 1870 гг.

Резюме

Понесенное в 1866 году поражение также не принесло решающих изменений в руководстве армией — одним из важнейших устоев государственной организации империи Габсбургов: она и впредь прочно оставалась под династическим управлением. Это династическое руководство воплощалось в лице главнокомандующего, а затем главного инспектора армии эрцгерцога Альбрехта. Документы, хранимые в Венгерском Государственном архиве в Будапеште, составляют основную базу источников данной статьи.

138 Lebrun: i. m. 112. o.

139 Vö. a 44-es sz. jegyzettel.

140 Potthof: i. m. 336. o.

141 Vö: *Diószegi: Ausztria—Magyarország...* i. m. 27. o.

142 Vö: *Lutz: Von Königgrätz...* i. m. 39. o.

Основным условием удержания армии в руках династии было исключение парламентского контроля; это и удалось обеспечить в законе о вооруженных силах от 1868 года. В то же время, и внутри кадрового состава отмечалось умножение бюргерских элементов. Противоречия имевшие место между офицерами-аристократами и офицерами бюргерского происхождения, проявились в детально рассматриваемых разногласиях эрцгерцога Альбрехта и министра военных дел Куна.

Основной вопрос, который рассматривается в работе, заключается в том, действительно ли было так реваншистски настроено всё австрийское военное руководство, как это утверждается более ранними, главными образом немецкими историками? На основании заметок Альбрехта (оперативных планов, документов по организации армии) автор статьи стремится внести коррективы в одностороннюю картину и выявляет, что анализ соотношения военных сил, а также политико-идеологические соображения (консервативно настроенная австрийская военщина, предвзятое отношение эрцгерцога-Габсбурга к бонапартизму) серьезным образом содействовали австро-венгерскому нейтралитету в момент развязывания прусско-французской войны.

Vilmos Heiszler

REVANCHELUST UND REALITÄTSSINN

Erzherzog Albrechts heeresorganisatorische und militärpolitische
Anschauungen zwischen
1866 und 1870

Resümee

Die Niederlage von 1866 brachte keine entscheidende Wandlung in der Führung der Armee. Diese wichtigste Stütze der Staatsorganisation des habsburgischen Reiches blieb auch ferner unter dynastischer Leitung fest. Diese dynastische Leitung verkörperte die Person Erzherzog Albrechts, der der Oberbefehlshaber, dann der Generalinspektor der Armee war. Seine im Budapester Ungarischen Landesarchiv bewahrte akten bildeten das Hauptquellenmaterial der Studie. Die wichtigste Bedingung der dynastischen Herrschaft über der Armee erfüllte die Ausschaltung der parlamentarischen Kontrolle, die das Wehrgesetz von 1868 erfolgreich sicherte. Gleichzeitig nahm die Zahl der bürgerlichen Elementen im Offizierskorps bemerkbar zu. Der Gegensatz der aristokratischen und bürgerlichen Offiziere zeigten sich in eingehend erörtertem Konflikt des Oberbefehlshabers bzw. Generalinspektors Albrecht und des Kriegsministers Kuhn. Die Studie regt die Hauptfrage an, ob die ganze österreichische militärische Führung so revanchelustig war, wie es von deutschen Historikern früher behauptet wurde? Auf Grund Albrechts Aufzeichnungen (Operationspläne, heeresorganisatorische Akten) wag die Studie das einseitige Bild modifizieren, und beweist, dass die Analyse der militärischen Kräfteverhältnisse, ferner die ideologisch-politischen Erwägungen (die Abneigung der konzervativen österreichischen Militär und des Erzherzog Albrechts gegen den Bonapartismus) zu der zur Zeit des Ausbruches des preussisch-französischen Krieges bezugter österreichisch-ungarischen Neutralität ernsthaft beitragen.